

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Efektywność środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich

dr Justyna Włodarczyk-Madejska

Analizy wymiaru sprawiedliwości

Warszawa 2020

Spis treści

Wprowadzenie	5
1. Metodologia badania	8
2. Problemy związane z pomiarem efektywności	10
3. Wyniki przeprowadzonych analiz	16
3.1. Dane ogólne	16
3.2. Charakterystyka badanej próby	21
3.3. Przestępczość badanych	36
3.4. Rodzaj orzekanych kar	45
3.5. Czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków placówek izolacyjnych	47
Podsumowanie	54
Bibliografia	57

Wprowadzenie

Celem projektu, w ramach którego powstało niniejsze opracowanie, była analiza efektywności izolacyjnych środków wychowawczych orzekanych wobec nieletnich, czyli umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub skierowania do zakładu poprawczego¹. Zagadnienie to jest ważne choćby z dwóch powodów. Po pierwsze, o ile dostępne są dane ogólnopolskie dla powrotności nieletnich opuszczających zakłady poprawcze, tak nie ma podobnych danych w odniesieniu do wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. W 2017 r. Najwyższa Izba Kontroli (dalej: NIK) dokonała tego typu obliczeń, jednak tylko dla wybranych placówek². Po drugie, sprawdzenie efektywności podejmowanych oddziaływań jest istotne pod kątem zmieniającej się od kilkunastu lat polityki orzeczniczej sądów, tj. spadku udziału orzekanego środka poprawczego przy jednoczesnym wzroście udziału stosowanych umieszczeń w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. W 2017 r. do zakładów poprawczych zostało skierowanych 120 nieletnich, co stanowiło 0,5% wszystkich nieletnich, wobec których sąd orzekł stosowanie środków wychowawczych lub środka poprawczego, podczas gdy w 2010 r. liczba nieletnich z orzecznym umieszczeniem w zakładzie poprawczym wynosiła 365 i stanowiła 0,9% ogółu orzeczeń. W przypadku młodzieżowych ośrodków wychowawczych (w tym również orzeczonych wraz z warunkowym zawieszeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym) widoczny jest z kolei niemal systematyczny wzrost udziału z 3,5% w 2010 r. do 5,1% w 2017. Gdy jednak popatrzymy na wartości bezwzględne, to zobaczymy, że liczba nieletnich skierowanych do tego rodzaju placówki w analizowanym okresie także się zmniejszyła – z 1342 do 997. Trzeba jednak mieć na uwadze, że w latach 2010–2017 spadła również, i to aż o ponad 40% (z 38 876 do 23 028), liczba nieletnich prawnomocnie osądzonych przez sąd. W kontekście omawianych zmian widoczna jest jeszcze jedna tendencja. Środek poprawczy jest coraz częściej orzekany w formie bezwzględnej, rzadziej

¹ Pojęcie „środka izolacyjnego” zdefiniowałam m.in. na podstawie analizy Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – por. J. Włodarczyk-Madejska, *Skazani na wychowanie. Stosowanie środków izolacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2019, s. 10–13.

² W analizie uwzględniono 14 młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Badano powrotność do przestępstwa nieletnich, którzy opuścili ośrodki w latach 2002–2016 – por. Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Informacja o wynikach kontroli*, LSZ.410.004.00.2017, Nr ewid. 153/2017/P/17/099/LSZ, Warszawa 2017, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15816,vp,18331.pdf> [dostęp: 30.12.2019].

w zawieszanej – w 2017 r. stosunek 56,6% do 43,4%, podczas gdy w 2010 r. proporcje te miały niemal dokładnie odwrotne wartości: 41,4% i 58,6%. Zmiana ta nie pozostaje bez znaczenia także dla stanu wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Spadek liczby orzekanego środka poprawczego w zawieszeniu oznacza jednocześnie zmniejszenie się liczby nieletnich, wobec których sąd zawieszając umieszczenie w zakładzie poprawczym orzekał o ich skierowaniu do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Z danych statystycznych wynika bowiem, że młodzieżowy ośrodek wychowawczy orzekany jest w około 20–30% przypadków orzeczenia środka poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania.

Analiza danych statystycznych pozwala przypuszczać, że najprawdopodobniej przyczyną zmniejszania się liczby wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i zakładów poprawczych, jak również liczby wszystkich nieletnich trafiających przed sąd, jest ogólny niż demograficznych. O ile jeszcze w 2000 r. osoby do 18 roku życia stanowiły 25% liczby mieszkańców Polski, tak w 2017 r. odsetek ten wyniósł 18%³. Sytuacja ta ma znaczenie dla funkcjonowania każdej z placówek przeznaczonych dla dzieci naruszających normy społeczne i prawne, w tym również i tych o charakterze izolacyjnym, będących przedmiotem opracowania. W 2005 r. w Polsce było 27 zakładów poprawczych i 46 młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Na chwilę obecną liczby te to odpowiednio 26 i 95. Oznacza to, że w ciągu kilkunastu lat liczba młodzieżowych ośrodków wychowawczych podwoiła się. Podwoiła się również liczba przebywających w nich wychowanków. Z kolei stan wychowanków zakładów poprawczych zmniejszył się o ponad 40%⁴. W konsekwencji jeden z zakładów został zamknięty. Inne z kolei obawiają się zamknięcia. Dla spadku orzekanego środka poprawczego znaczenie ma również struktura przesłanek inicjujących postępowanie wobec nieletniego. Przesłanką tą coraz częściej jest demoralizacja (w 2000 r. – 25%, 2010 r. – 41%, w 2017 r. – 58%) aniżeli czyny karalne. Zmniejsza się zatem potencjalna grupa nieletnich mogących trafić do zakładu poprawczego. Jedną z obligatoryjnych przesłanek zastosowania tego środka jest bowiem popełnienie czynu karalnego, określonego w art. 10 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich⁵. Nie należy również zapominać o nowych, negatywnych zachowaniach, podejmowanych przez dzieci i młodzież za pośrednictwem internetu, jak choćby cyberbullying czy patostreaming. Z jednej strony są one trudniej wykrywalne, z drugiej zaś, wykryte mogą być one najczęściej kwalifikowane jako przejawy demoralizacji, a nie czyny karalne, co bez wątpienia ma wpływ na obraz statystyczny zjawiska przestępczości nieletnich, definiowanej zarówno jako popełnianie czynów karalnych, jak i wykazywanie przejawów demoralizacji.

³ Por. *Rocznik Demograficzny*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2019,3,13.html> [dostęp: 14.11.2019].

⁴ Dane Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej.

⁵ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 969), dalej: u.p.n.

Trzeba także wspomnieć, że projekt nowej ustawy o nieletnich⁶, mającej docelowo zastąpić ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r.⁷, przewiduje utworzenie nowego rodzaju placówki – ośrodków wychowawczo-adaptacyjnych. Ośrodki te mają powstać wskutek przekształcenia niektórych zakładów poprawczych, co umożliwi zagospodarowanie dostępnej infrastruktury, ale również odpowiednie wykorzystanie pracującej tam kadry, przygotowanej do pracy z młodzieżą sprawiającą problemy.

W kontekście tych zmian istotne wydaje się pokazanie, na ile efektywne są działania podejmowane przez młodzieżowe ośrodki wychowawcze i zakłady poprawcze. Mierzenie efektów polityki kryminalnej ma również znaczenie dla opisu zjawiska przestępczości, w tym przestępczości nieletnich. Niemniej, jak słusznie zauważa J. Błachut, wynik pomiaru może być różny zależnie od zastosowanej metody pomiaru i narzędzia⁸. Analiza dostępnej literatury przekonuje, że nie istnieje jedna metoda i jedno narzędzie mierzenia efektywności prowadzonych oddziaływań, a przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych zwykle sięgają tylko po wybrane. Wśród prawników i kryminologów dominuje sposób pomiaru powrotności do przestępczości, u pedagogów z kolei podejście wychowawcze analizowane w kontekście zmian, jakie zaszły w zachowaniu, postawach i osobowości nieletnich. Efektywność analizowana jest również na różnych poziomach: wewnętrznym i zewnętrznym lub mikro i makro. Do każdego z nich wykorzystywane są inne wskaźniki pomiaru. Efektywność wewnętrzna odnosi się do zmian jakie nastąpiły w zachowaniu nieletniego podczas pobytu w placówce. Wskaźnikiem pomiaru może być tutaj m.in. liczba ucieczek. Efektywność zewnętrzna z kolei dotyczy zachowania nieletniego w trakcie udzielonych urlopów i przepustek, jak i po opuszczeniu placówki. Dla efektywności zewnętrznej trudno wskazać prosty wskaźnik pomiaru, bowiem jej zbadanie jest trudniejsze i „wymaga zaangażowania wielu instytucji o zasięgu ogólnopolskim”⁹. Z pewnością jednym ze wskaźników mogłoby tu być przestrzeganie warunków udzielonego urlopu lub przepustki czy niepopelnienie przestępstwa już po opuszczeniu placówki. W skali mikro efektywność sprowadza się do stosowanych metod i technik – ich adekwatności, ale i umiejętności osób odpowiedzialnych za dany proces. Uwagę zwraca się tu również na środki finansowe umożliwiające realizację założonego celu¹⁰. W tym rozumieniu w badaniu efektywności powinny przede wszystkim zostać uwzględnione osoby odpowiedzialne za pracę z nieletnim. Skala makro z kolei odnosi się do polityki kryminalnej państwa, do stosunku społeczeństwa do przestępstwa, przestępcy,

⁶ Strona Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12321373/12577437/12577438/dokument385846.pdf> [dostęp: 13.11.2019].

⁷ Por. przypis 5.

⁸ J. Błachut, *Kryminologia a polityka kryminalna*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, Warszawa 2019, s. 57.

⁹ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2011, s. 189.

¹⁰ A. Skuza, *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego*, „Resocjalizacja Polska”, 2012/3, s. 361.

kary, ale i do funkcjonowania organów państwowych¹¹. Efektywność w tym znaczeniu miałyby zdecydowanie szerszy kontekst, kreowany zarówno przez państwo, jak i społeczeństwo. O efektywności pracy wychowawczej podejmowanej wobec nieletnich mówi się również w dwóch aspektach – pozytywnym i negatywnym. Aspekt pozytywny odnosi się do pracy podjętej w placówce, mającej wpływ na wychowanie nieletniego, jego wykształcenie, zachowanie, postawy, motywacje, plany życiowe, czy, jak mówi u.p.n.: wszechstronny rozwój osobowości, uzdolnień nieletniego oraz kształtowanie i utrwalanie w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy¹². Aspekt negatywny z kolei oznacza brak popełnienia kolejnych przestępstw już po opuszczeniu placówki. Mając na względzie powyższe, należy podkreślić, że efektywność w niniejszym opracowaniu analizuję jedynie w aspekcie negatywnym. Taki sposób pomiaru jest ważny przede wszystkim z zarządczego punktu widzenia. Nie uwzględnia natomiast większości istotnych kwestii, o których wspomniałam. Chcąc niejako uzupełnić ten brak, w swoich analizach dotyczących powrotności do przestępstwa sięgam do charakterystyki nieletnich trafiających do placówek izolacyjnych, środowisk, w jakich się wychowywali oraz popełnianych przez nich czynów. Charakterystyka ta pokazuje, z jaką młodzieżą pracują osoby zatrudnione w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych, jakimi zasobami – mieszkaniowymi, finansowymi, wychowawczymi – dysponowali badani i ich rodziny. Zwracam również uwagę na diagnozę stawianą w okresie nieletniości – kuratora sądowego i ośrodka diagnostycznego. Zaprezentowanie wyników poprzedzam z kolei opisem metodologii badania, jak i nieco bardziej szczegółowym omówieniem trudności związanych z pomiarem efektywności pracy podejmowanej w placówkach izolacyjnych dla nieletnich.

1. Metodologia badania

Metodą wykorzystaną do badania była analiza danych zastanych – informacji zamieszczonych w kartotece karnej i kartotece nieletnich Krajowego Rejestru Karnego (dalej: KRK). Informacje te dotyczyły 397 nieletnich, wobec których w 2014 r. sąd orzekł prawomocnie o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym. Sprawy tych nieletnich zbadałam w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości (dalej: Instytut) w 2015 r. Była to próba reprezentatywna wylosowana na podstawie sygnatur spraw uzyskanych z KRK – wszystkich 232 zakończonych orzeczeniem środka poprawczego (w formie bezwzględnej, jak i z warunkowym zawieszeniem wykonania) oraz dobranych losowo 200 spraw z orzeczonym umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Taki dobór był podyktowany znaczną dysproporcją orzeczeń każdego z tych środków. Łącznie do

¹¹ A. Skuza, *Klimat społeczny...*, s. 361.

¹² Art. 65 u.p.n.

Instytutu wpłynęło 371 z 432 wylosowanych spraw. Zbadałam 370¹³ z nich. Stąd też dysponuję obszernym materiałem badawczym dostarczającym wiedzy o nieletnich, ich funkcjonowaniu w środowisku, ich rodzicach i warunkach, w jakich się wychowywali, popełnionych czynach lub wykazywanych przejawach demoralizacji, które stanowiły podstawę umieszczenia w placówce izolacyjnej, przebiegu postępowania w sprawie, z uwzględnieniem sporządzanych wywiadów środowiskowych i opinii diagnostycznych. Po pięciu latach od wydanych orzeczeń sprawdziłam, czy nieletni ci figurują w rejestrach KRK. W tym celu, na podstawie posiadanych danych, przygotowałam indywidualne zapytania o karalność dla wszystkich 397 przypadków, które w dalszej kolejności zostały przekazane do weryfikacji. Po otrzymaniu informacji zwrotnej, przygotowałam klucz do kodowania zapytań o karalność, składający się z czterech grup pytań. W pierwszej gromadziłam podstawowe informacje o osobie, ale i dane ogólne o tym, czy nieletni figuruje w KRK, a jeśli tak, to w której kartotece – kartotece karnej, kartotece nieletnich po osądzeniu z 2014 r., w każdej z nich lub też w żadnej. Było to pytanie filtrujące do następnych bloków pytań. Kolejny bowiem dotyczył tylko tych nieletnich, którzy pojawili się w kartotece nieletnich. W tej grupie znalazły się pytania o liczbę orzeczeń, daty wydania pierwszego i ostatniego orzeczenia, liczbę popełnionych czynów, rodzaju popełnionych czynów oraz rodzaju zastosowanych środków. Trzecia grupa pytań dotyczyła skazań w okresie dorosłości, w tym: liczby skazań, daty pierwszego oraz ostatniego skazania, liczby popełnionych czynów, recydywy, rodzaju czynów popełnionych w dorosłości oraz rodzaju stosowanych kar. W tej grupie pytań szczególną uwagę zwróciłam na orzekane bezwzględne kary pozbawienia wolności, wykonane kary pozbawienia wolności w zawieszeniu, jak i orzeczone zastępcze kary pozbawienia wolności. W podsumowaniu tej grupy gromadziłam krótkie informacje na temat przestępczej historii nieletniego, próbując zakwalifikować go do grupy osób trudniących się przestępstwem i takich, których skazania można uznać za jednorazowe. Ostatni blok pytań dotyczył skazań przez sądy zagraniczne – liczby skazań, państwa skazującego oraz rodzaju popełnionych czynów.

Informacje zgromadzone w ramach analizy kart karnych zakodowałam do bazy danych, którą utworzyłam w 2015 r. na podstawie materiału z badania aktowego. Finalnie otrzymałam historie życia 397 osób. Nie sposób w tym miejscu opisać każdą z nich. Dlatego też opisuję je zbiorczo, skupiając się jedynie na wybranych zagadnieniach: danych ogólnych dotyczących powrotności do przestępstwa, opisie nieletnich powracających do przestępstwa, środowisk w jakich funkcjonowali, diagnozie stawianej w nieletniości przez kuratorów sądowych oraz specjalistów zespołów diagnostycznych, przestępczości w okresie nieletniości i dorosłości, rodzaju stosowanych kar, a także czynników podnoszących ryzyko recydywy wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i zakładów poprawczych. Poprzedzam je jednak

¹³ Jedna nie spełniała kryterium założeń próby i została odrzucona. W sprawie tej sąd orzekł wobec nieletniego środek nieizolacyjny.

krótkim przedstawieniem problemów związanych z pomiarem efektywności analizowanych środków, zasygnalizowanym już we wprowadzeniu.

2. Problemy związane z pomiarem efektywności

Z punktu widzenia celu niniejszego badania istotnym było sprawdzenie efektywności środków izolacyjnych stosowanych wobec nieletnich – umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz w zakładzie poprawczym. Jak już sygnalizowałam we wprowadzeniu, z pomiarem efektywności wiąże się kilka kluczowych kwestii. Przede wszystkim należy mieć na uwadze, że praca wychowawcza (czy resocjalizacyjna) podejmowana w placówkach izolacyjnych jest trudna. W literaturze bywa określana również jako żmudna, długotrwała, wielowymiarowa, stąd problemy sprawia także zdefiniowanie kryteriów pomiaru jej efektywności¹⁴. Informacje z Krajowego Rejestru Karnego, choć stanowią jeden z najprostszych wskaźników pomiaru efektywności, nie pozwalają na pełną analizę tego zagadnienia. Nie są to dane kompletne. Niefigurowanie w tym rejestrze nie musi wcale oznaczać funkcjonowania zgodnego z obowiązującymi normami, a jedynie skuteczne ukrywanie się lub nieskuteczne działanie organów ścigania¹⁵. Trzeba również zaznaczyć, że sukcesem po opuszczeniu placówki nie jest sam fakt niefigurowania w kartotece karnej, a umiejętność prowadzenia samodzielnego życia, osiągnięcie pewnego poziomu funkcjonowania i rozwoju¹⁶. Jak słusznie piszą M. Wolny i P. Kładoczny, o osobie, która po opuszczeniu placówki zamieszkuje stale w schronisku dla osób bezdomnych, nie możemy powiedzieć, że odniosła sukces, mimo że nie figuruje ona w KRK¹⁷. W kategorii sukcesu nie można również postrzegać losów wychowanka, który po opuszczeniu placówki założył rodzinę i stosuje wobec niej przemoc, a jego brak figurowania w KRK wynika jedynie z obaw żony przed zawiadomieniem organów ścigania o popełnieniu przestępstwa. Takich sytuacji można wymienić bez liku. Z pewnością mają miejsce i odwrotne – osób, które figuruje w KRK, ale co do których można powiedzieć, że odniosły sukces. M. Wolny i P. Kładoczny podają jako przykład osobę, która założyła rodzinę i znalazła pracę, a skazanie w KRK dotyczy posiadania nieznacznej ilości środków odurzających. Jeszcze bardziej wyraźnym przykładem może być spowodowanie przez byłego wychowanka – męża i ojca, pracownika dużej firmy – nieumyślnie wypadku

¹⁴ R. Opora, *Ekspertyza „systemy resocjalizacji nieletnich w wybranych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych”*, załącznik do raportu Najwyższej Izby Kontroli *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych...*, s. 75; Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania nieletnich w zakładzie poprawczym i wychowawczym*, Lublin 1987, s. 5.

¹⁵ Z. Ostrowska, *Prognoza recydywy nieletnich*, [w:] A. Krukowski (red.), *Prognozowanie kryminologiczne*, Warszawa 1975, s. 131.

¹⁶ R. Opora, *Ekspertyza...*, s. 75.

¹⁷ M. Wolny, P. Kładoczny, *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, s. 13, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/12/report-reintegracja.pdf> [dostęp: 30.12.2019], s. 13.

w ruchu drogowym. Sukcesu byłych wychowanków zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych nie można zatem mierzyć prostą miarą powrotności do przestępczości. Jest to z pewnością informacja o ich życiu i funkcjonowaniu. Trzeba jednak pamiętać, że sam fakt figurowania bądź nie w KRK nie oznacza sukcesu lub jego braku¹⁸. Dlatego raz jeszcze warto przypomnieć, że efektywność w niniejszym opracowaniu postrzegana jest jedynie przez pryzmat komponentu negatywnego – braku powrotności do przestępczości. Nie dotyczy natomiast komponentu pozytywnego, w tym m.in. pracy podjętej przez wychowawców placówek izolacyjnych, a tym samym zdobytych przez nieletnich kwalifikacji i ukształtowanych umiejętności¹⁹ czy możliwości poradzenia sobie w życiu po opuszczeniu placówki.

Taki sposób pomiaru efektywności, choć – jak już wspomniałam – najbardziej popularny wśród prawników i kryminologów, nieraz spotkał się z krytyką środowiska naukowego. Jako zarzuty podnoszono brak uwzględnienia przyczyn ponownego popełnienia przestępstwa czy warunków środowiskowych oraz ciężaru gatunkowego samego przestępstwa²⁰. Krytykuje się również pominięcie zmiennej stopniowalności efektów resocjalizacji. Pomiaru tej zmiennej, zdaniem Z. Bartkowicza, można dokonać jedynie przy użyciu mierników psychopedagogicznych, a to wymaga diagnozy nieletniego pod kątem jego demoralizacji (tudzież wykolejenia). Do diagnozy tej niezbędne jest wykorzystanie wystandaryzowanych i znormalizowanych narzędzi psychologicznych oraz pedagogicznych. Ten sposób badania efektywności jest wykorzystywany dość rzadko²¹, jest bowiem bardziej pracochłonny i czasochłonny²². Do alternatywnych miar efektywności resocjalizacji nieletnich trzeba również zaliczyć te wymieniane przez L. Pytkę, w tym: „poziom społecznego funkcjonowania w środowisku otwartym, np. założenie rodziny, zachowanie ciągłości pracy i nauki, rzeczywista zmiana stylu życia byłego przestępcy” oraz „korzystna ewolucja psychiczna jednostki, mierzona testami osobowości (np. zmniejszenie poziomu agresywności, eliminacja zachowań patologicznych, obronnych itp.)”²³. Mierniki te mają ze sobą wiele wspólnego, bowiem pozytywne zmiany osobowościowe

¹⁸ Por. także S. Batawia, H. Kołakowska, A. Strzembosz, S. Szelhaus, *Wyniki badań dalszych losów nieletnich i młodocianych recydywistów (Katamnezy w 443 przypadkach)*, „Państwo i Prawo”, 1965/4(230), s. 562. Autorzy piszą, że „mimo braku danych o dokonywaniu przez nich [badanych] przestępstw tryb życia niektórych z nich, ich stosunek do pracy nie pozwala na zaliczenie ich do grupy osób poprawionych”.

¹⁹ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w działaniu”, 2014/19, s. 204.

²⁰ Wypowiedź prof. dra hab. M. Konopczyńskiego, Notatka z paneli ekspertów, zorganizowanych przez NIK w dniu 19 listopada 2008 r. (omówienie najważniejszych problemów funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich oraz założeń do programu kontroli) i w dniu 17 lipca 2009 r. (omówienie wstępnych wyników kontroli) – Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Nr ewid. 155/2009/P/09/072/KNO, KNO-410-00/2009, Warszawa 2009, załącznik nr 5.5. Podobne stanowisko zajął R. Sadowski – były Dyrektor Schroniska dla Nieletnich i Zakładu Poprawczego w Warszawie-Falenicy, zlikwidowanego w 2019 r.

²¹ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 5–6. Badania takie w latach 70. przeprowadzili m.in. K. Pospiszyl i J. Szałański – por. K. Pospiszyl, *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*.

²² Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 5–6.

²³ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 47.

mają znaczenie dla poprawnego funkcjonowania człowieka²⁴. Podkreśla się również, że wskaźnik powrotności do przestępstwa, choć z pewnością jest ważny dla organizacji i zarządzania systemem wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, to niewiele mówi o skuteczności wychowania w placówce. Odnosi się bowiem tylko do jednego zadania prewencyjnego – mianowicie odstraszenia od ponownego popełnienia przestępstwa²⁵. Takiej metodzie pomiaru sprzeciwiają się również sami wychowawcy placówek izolacyjnych. Już w badaniu L. Pytki z 1986 r., wychowawcy zakładu poprawczego mówili, że sukcesu resocjalizacyjnego nie można mierzyć tylko kryterium powrotności do przestępstwa. Wychowawcy bowiem nie są w stanie kontrolować m.in. jednego czynnika mającego wpływ na taki pomiar efektywności, mianowicie środowiska do jakiego nieletni wraca. Stąd obok tej miary konieczne jest uwzględnienie trzech innych podejść: psychologiczno-etycznego (poziomu usamodzielnienia, odpowiedzialności życiowej), behawioralno-pedagogicznego (realizacji obowiązku szkolnego, wykonywania poleceń), społeczno-kulturalnego (podjęcia pracy zawodowej, przestrzegania obowiązujących norm)²⁶. Wnioski te znajdują swoje miejsce także w badaniach przeprowadzonych ponad 30 lat później wśród pracowników placówek izolacyjnych dla nieletnich²⁷.

Należy również zauważyć, że analizy przeprowadzone na potrzeby niniejszego projektu dostarczają nieco więcej informacji, aniżeli po prostu odpowiedzi na pytanie, czy nieletni widnieją w rejestrach KRK, a jeśli tak to jaki jest odsetek figurujących wśród ogółu badanych. Zgromadzony materiał z badania aktowego, ale również bardzo szczegółowa analiza kart karnych 397 przypadków, dostarcza dużo więcej wiedzy w tym zakresie.

Z pewnością warto zwrócić uwagę na środowisko do jakiego nieletni wraca. I choć KRK nie zawiera takich informacji, to w pewnym zakresie wiedzę tę uzupełnia badanie aktowe przeprowadzone w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości w 2015 r. Można powiedzieć, że w ciągu pięciu lat od analizy akt (spraw zakończonych w 2014 r.) środowiska rodzinne nieletnich mogły ulec zmianie. Można również przypuszczać, że wychowankowie opuszczają placówkę po uzyskaniu pełnoletniości (jeśli chodzi o młodzieżowe ośrodki wychowawcze), a nawet po ukończeniu 21 roku życia (w przypadku zakładów poprawczych), a to oznacza, że każdy z nich mógł rozpocząć samodzielne życie w środowisku innym, niż środowisko wychowania. Dane statystyczne Ministerstwa Sprawiedliwości pokazują jednak, że w 2018 r. tylko 17% nieletnich zostało skreślonych z listy wychowanków zakładów poprawczych z uwagi na ukończony wiek 21 lat²⁸. Podobna przesłanka skreślenia, a zatem ukończenie 18 roku życia, w przypadku wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych wystąpiła

²⁴ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 47.

²⁵ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 52, 60.

²⁶ L. Pytka, *Sukces i porażka w resocjalizacji nieletnich (Analiza pedagogiczna wypowiedzi wychowawców)*, „Szkoła Specjalna”, 1986, s. 16–24.

²⁷ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie środków izolacyjnych orzeczonych wobec nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” (złożony do wydawnictwa).

²⁸ Sprawozdanie Ministerstwa Sprawiedliwości MS-ZN26p z ewidencji wychowanków w zakładzie poprawczym za 2018 r.

w 34% przypadków²⁹. Oznacza to, że tylko co piąty wychowanek zakładu poprawczego³⁰ i co trzeci – młodzieżowego ośrodka wychowawczego, mógłby rozpocząć samodzielne życie. Pozostali powinni wrócić z placówki pod opiekę osoby pełnoletniej – rodzica lub opiekuna prawnego. Z badania ankietowego przeprowadzonego przez Najwyższą Izbę Kontroli (dalej: NIK) wśród 117 z 632 wychowanków zakładów poprawczych, tj. wszystkich, którzy w latach 2007–2008 opuścili te placówki³¹, wynika z kolei, że 85% opuszczających zakłady poprawcze powróciło do wcześniejszego środowiska i zamieszkało w domu rodziców (opiekunów prawnych), 15% z kolei zamieszkało u dalszej rodziny, w hotelu robotniczym bądź internacie szkolnym. Tylko pojedynczy wychowankowie zamieszkali u chłopaka lub dziewczyny. Jeszcze rzadziej, bo w jednym przypadku, miejscem zamieszkania było samodzielne mieszkanie. Można zatem uznać, że analiza środowiska wychowania będzie stanowiła w miarę rzetelne źródło wiedzy o środowisku, do którego nieletni wraca.

W kontekście niniejszego badania ważne jest również zagadnienie pomocy udzielanej wychowankom opuszczającym placówki, jak i ich aktywność po wyjściu z placówki. Danych takich dostarczają między innymi raporty NIK³². Wynika z nich, że 76% wychowanków opuszczając zakłady poprawcze miało ustanowionego tzw. opiekuna usamodzielnienia, przy czym najczęściej, bo w 83%, był to członek najbliższej rodziny. Dla 15% wychowanków opiekunem był pracownik Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie, z kolei dla 2% – pracownik opuszczanego zakładu. Można przypuszczać, że 24% wychowanków niemających opiekuna usamodzielnienia, to najprawdopodobniej osoby, które opuściły zakład przed uzyskaniem pełnoletniości. Programy usamodzielnienia kierowane są bowiem tylko do wychowanków mających ukończony 18 rok życia, którzy w placówce resocjalizacyjnej przebywali co najmniej jeden rok³³. Jeśli chodzi o aktywność byłych wychowanków zakładów poprawczych, to 50% podjęło pracę zawodową bezpośrednio po opuszczeniu zakładu, 11% kontynuowało naukę i pracowało, 2% z kolei podjęło pracę dorywczą. W znalezieniu pierwszej pracy wychowankowie w więcej niż co drugim przypadku byli zdani sami na siebie. Pomoc w tym zakresie ze strony zakładu poprawczego otrzymało tylko 4% z nich. W blisko co trzecim przypadku pomocna okazała się rodzina. Warto jednak wspomnieć, że problem w znalezieniu pracy aż w 30% przypadków wynikał z ujawnienie faktu bycia w przeszłości wychowankiem zakładu

²⁹ M. Wolny, P. Kładoczny, *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych...*, s. 11. Dane dotyczą lat 2012–2016. Zgodnie z ustaleniami Najwyższej Izby Kontroli (przedstawionymi w raporcie z 2017 r., *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych...*, s. 40) w tym czasie młodzieżowe ośrodki wychowawcze opuściło 4227 wychowanków. Wedle ww. raportu, odsetek ten wyniósł dokładnie 33,5% (s. 13 raportu). Por. także badanie J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich...*, op. cit., s. 124 – na 33 wychowanków skreślonych, w 5 przypadkach powodem było ukończenie 18 roku życia w czasie trwania roku szkolnego i przerwanie nauki.

³⁰ Dane statystyczne nie pozwalają na wyróżnienie innych kategorii wiekowych, stąd nie wiemy, ilu nieletnich opuszcza zakłady poprawcze po uzyskaniu pełnoletniości.

³¹ Por. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli*, załącznik 5.3.

³² Z 2009 i 2017 r., cytowane w niniejszym opracowaniu.

³³ Por. art. 88 ustawy z dnia 12 marca 2014 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1507 ze zm.).

poprawczego. Respondenci zostali również poproszeni o ocenę pobytu w zakładzie dla ich startu w dorosłe i samodzielne życie. Co drugi badany pobyt ten ocenił pozytywnie, twierdząc, że w zakładzie nauczył się szacunku do pracy, ale i brania odpowiedzialności za swoje postępowanie. Ankietowani z tej grupy uznali, że dzięki pobytowi we zakładzie, łatwiej było im zrozumieć niewłaściwość swojego zachowania przed trafieniem do placówki, ale i dostrzec potrzeby innych ludzi. W grupie osób, które oceniły pobyt negatywnie, 6% uznało, że pobyt w zakładzie nie nauczył ich niczego nowego, a wręcz przeciwnie zdemoralizował jeszcze bardziej i spowodował eskalację nienawiści do innych³⁴. Można przypuszczać, że te 50% wychowanków zakładów poprawczych oceniających dobrze pobyt w placówce, to w większości właśnie ci, którzy po wyjściu znaleźli pracę lub kontynuowali naukę. Zaabsorbowanie, jak i zaangażowanie w inne działania, zgodnie z teorią więzi społecznych T. Hirschiego, być może stało się powodem, dla którego nie uwikłali się oni ponownie w konflikt z prawem³⁵. Podobne, choć nieco bardziej zadowalające, wyniki dotyczą wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Spośród 418, którzy w latach 2012–2016, opuścili ośrodek, 48,1% podjęło pracę, 35,9% kontynuowało naukę, 17,5% z kolei zarówno uczyło się, jak i pracowało. Wobec 33,3% badanych nie zanotowano żadnej ze sprawdzanych aktywności. Z raportu NIK z 2017 r. wynika, że wśród nieletnich, którzy podejmowali pracę lub naukę, więcej było osób, które zostały skreślone z listy wychowanków ośrodka w wyniku osiągnięcia pełnoletniości. Tę obserwację dość łatwo wytłumaczyć m.in. programem usamodzielniania wychowanka i warunkami związanymi z otrzymywaniem świadczenia pieniężnego, w tym np. obowiązkiem kontynuowania nauki³⁶. Program ten został opracowany dla 91% (196) wychowanków badanych przez NIK, którzy spełniali przesłanki formalne, a zatem m.in. ukończyli 18 rok życia. W raporcie NIK czytamy: „właściwie opracowany program usamodzielniania, systematyczny nadzór nad jego realizacją, a także wprowadzenie w nim w miarę potrzeby korekt, mogą zadecydować o sukcesie, czy też porażce prowadzonego w ośrodkach procesie resocjalizacji”³⁷. Opiekunem usamodzielniania byli również często osoby z najbliższego otoczenia, w tym również pracownik socjalny (52%), co pracownicy ośrodków (48%). Okazuje się jednak, że na 94 pracowników ośrodka 93 z nich zobowiązało się do pełnienia funkcji opiekuna jedynie do momentu opuszczenia przez nieletniego ośrodka. Oznacza to, że co drugi nieletni, wobec którego program został opracowany, faktycznie – w chwili opuszczenia ośrodka – pozostawał bez pomocy opiekuna i był zdany sam na siebie. Więcej niż co drugi

³⁴ Dla przypomnienia, badaniem objęto 117 wychowanków, tj. 19% wszystkich (632), którzy w latach 2007–2008 opuścili kontrolowane placówki (*Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania...*, załącznik nr 5.3. Warto mieć również na uwadze, że byli wychowankowie zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych należą do grupy wiekowej popełniającej najwięcej przestępstw.

³⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 128–129.

³⁶ Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych...*, s. 13.

³⁷ Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych...*, s. 36.

badany po wyjściu z placówki (129, tj. 60%) zgłosił się do ośrodka pomocy rodzinie³⁸, przy czym w stosunku do 34 osób z tej grupy realizacja programu została wstrzymana z uwagi na brak kontaktu badanego z ośrodkiem pomocy rodzinie. Najczęściej realizacja programu polegała na udzieleniu pomocy pieniężnej w związku z kontynuacją nauki czy zagospodarowaniem.

W ocenie efektywności stosowanych środków należałoby również uwzględnić zachowanie i postawę nieletniego w trakcie wykonywania środka, ale i rodzaj oraz częstość popełniania kolejnych czynów. Dane w kartach karnych pozwalają tylko na częściową analizę zachowania nieletniego w trakcie realizacji orzeczonego środka. W niektórych przypadkach bowiem pojawiły się informacje co do wykonania orzeczonych w nieletniości środków, w tym m.in. zmiany zastosowanego środka (na łagodniejszy lub surowszy), warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu poprawczego lub zarządzenia wykonania warunkowo zawieszonego środka poprawczego. Te informacje dają pewien pogląd na zachowanie nieletniego od wydania w 2014 r. prawomocnego orzeczenia o umieszczeniu w placówce izolacyjnej. Dzięki nim możliwe było stwierdzenie u niektórych z nich progresu (10 osób) lub regresji (7 osób). Za zmianę pozytywną uznałam zamianę umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym na nadzór kuratora oraz warunkowe przedterminowe zwolnienie z zakładu poprawczego. Zmianą negatywną było z kolei zarządzenie wykonania warunkowo zawieszonego środka poprawczego. Karty karne zawierają dużo więcej informacji, mówiąc ogólnie, o przestępczości badanych – a zatem o rodzajach popełnianych przestępstw, datach wydania i uprawomocnienia się wyroków oraz orzekanych karach i środkach karnych, w przypadku sprawców widniejących w kartotece nieletnich natomiast – popełnianych czynach karalnych (lub wykazywanych przejawach demoralizacji), datach wydanych i uprawomocnionych orzeczeń oraz rodzajach zastosowanych środków – wychowawczych lub środka poprawczego. Wszystkie te zmienne zostały uwzględnione w badaniu.

Prawdą jest natomiast, że przeprowadzone badanie nie dostarcza wiedzy o przyczynach popełniania przestępstw. Przyczyn tych nie sposób zidentyfikować choćby badaniem kolejnych spraw karnych. Jedyne sposoby na pozyskanie takich danych wydaje się badanie jakościowe – indywidualne wywiady pogłębione. Z uwagi na ochronę danych osobowych takie badanie byłoby jednak niemożliwe do zrealizowania. Możliwe byłoby dotarcie do osób odbywających karę pozbawienia wolności, ale grupa ta – jak pokazują wyniki badania – nie jest dość liczna. Wobec 62 osób (tj. 35% figurujących w KRK) sądy przynajmniej raz orzekły bezwzględną karę pozbawienia wolności, z kolei w stosunku do kolejnych 29 została wykonana kara pozbawienia wolności w zawieszeniu lub orzeczono wobec nich zastępczą karę pozbawienia wolności albo karę aresztu. Oznacza to, że 91 ze 177 (tj. 51%) badanych

³⁸ W raporcie NIK ośrodek pomocy rodzinie rozumiany jest jako jedna z następujących instytucji: powiatowe centrum pomocy rodzinie (PCPR), miejski ośrodek pomocy rodzinie (MOPR) lub miejski ośrodek pomocy społecznej (MOPS).

najprawdopodobniej przynajmniej raz znalazło się w zakładzie karnym. W trakcie analizy kart karnych – na podstawie daty uprawomocnienia się orzeczenia oraz wymiaru orzeczonej kary – uznałam, że 49 osób na moment weryfikacji w KRK odbywało karę pozbawienia wolności, a to już tylko niespełna 28% ogółu będących w moim zainteresowaniu. Okazuje się zatem, że również i ten sposób nie umożliwiał wiarygodnego poznania przyczyn uwikłania się ponownie w konflikt z prawem całej badanej próby³⁹.

3. Wyniki przeprowadzonych analiz

3.1. Dane ogólne

Po pięciu latach od orzeczenia w nieletniości prawomocnego środka izolacyjnego, blisko 45% badanych nieletnich figurowało w Krajowym Rejestrze Karnym. Oznacza to, że niemal co drugi powrócił do przestępstwa. Należy jednak zaznaczyć, że powrotność ta mierzona była zarówno popełnieniem przestępstwa w dorosłości, jak i kolejnym prawomocnym osądzeniem – po 2014 r. – w okresie nieletniości. Dlatego też weryfikacji poddałam zarówno karty karne, jak i kartotekę nieletnich. Wynika z nich, że zdecydowana większość, bo 167 osób, pojawiła się tylko w kartotece karnej. Czterech badanych oprócz skazania w dorosłości, miało również ponowny konflikt z prawem w okresie nieletniości. Sześciu z kolei figurowało tylko w kartotece nieletnich.

Tabela 1. Figurowanie w Krajowym Rejestrze Karnym (N=397)

	N	%
Tak	177	44,6
Nie	220	55,4
Ogółem	397	100,0

Rodzaj stosowanych w nieletniości środków różnicuje wartość podanego odsetka. Największą powrotność, bo sięgającą 52%, zanotowałam w grupie nieletnich, co do których sąd orzekł umieszczenie w zakładzie poprawczym w formie bezwzględnej. Najmniejsza powrotność – niemal na takim samym poziomie 39% – charakteryzuje osoby, wobec których w nieletniości sąd zastosował izolacyjny środek wychowawczy lub zawiesił wykonanie środka poprawczego. Wyniki te są zbieżne z ustaleniami Ministerstwa Sprawiedliwości i Najwyższej Izby Kontroli (o czym bardziej szczegółowo w dalszej części opracowania), co dodatkowo

³⁹ Co nie oznacza, że takie badania nie były robione. Przykładowo M. Muskała zbadał osoby, które odstąpiły od przestępczości po wyjściu z zakładu karnego. Część respondentów została wskazana przez kuratorów, pozostali – metodą kuli śnieżkowej – przez poprzednich rozmówców (M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości” w *teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016, s. 227–228).

potwierdza reprezentatywność badanej grupy. Poprzestając tylko na takich danych, można by jednoznacznie stwierdzić, że najmniej efektywnym środkiem jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, a najbardziej efektywnym zastosowanie dwóch pozostałych środków, wymienionych w zamieszczonej poniżej tabeli 2. Stwierdzenia o nieefektywności środków izolacyjnych, czy większej efektywności środków wolnościowych, można z łatwością odnaleźć w literaturze⁴⁰. W mojej opinii, są one zbyt uproszczone i z pewnością nie uwzględniają praktyki stosowanych środków, jak i charakterystyki nieletnich trafiających do każdej z tych placówek. Stosowanie środków charakteryzuje bowiem gradacja. W pierwszej kolejności sądy, co do zasady, stosują środki nieizolacyjne, jak upomnienie, zobowiązanie do określonego zachowania czy orzeczenie nadzoru kuratora. Środki izolacyjne, co również potwierdzają dane statystyczne omówione we wprowadzeniu, stosowane są rzadko i raczej jako kolejne, zgodnie z katalogiem środków wymienionych w art. 6 u.p.n. Praktyka stosowania środków pokazuje jednocześnie skalę i nasilenie problemów, z jakimi mają do czynienia: sądy – na etapie orzekania oraz inne instytucje – na etapie wykonywania orzeczonego środka. Dla efektywności zatem ma znaczenie podmiot, wobec którego prowadzone są oddziaływania. Im bardziej izolacyjny środek jest stosowany, tym większa skala problemów stwarzanych przez nieletnich⁴¹. Oznacza to, że w placówkach izolacyjnych mamy do czynienia z najtrudniejszą młodzieżą, przy czym do zakładów poprawczych trafia młodzież najtrudniejsza z najtrudniejszej, co ma oczywiście znaczenie dla podejmowanej pracy i jej efektywności. Potwierdzają to wyniki badania aktowego. Nieletni skierowani w 2014 r. do zakładów poprawczych (środek orzeczony w formie bezwzględnej lub z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) stwarzali bowiem więcej problemów aniżeli młodzież skierowana do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Szczegółowy opis badanej próby znajduje się w raporcie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości „Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych”⁴². W tym miejscu natomiast warto raz jeszcze wskazać główne różnice między grupą nieletnich z zastosowanym umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym a grupą z orzeczonym środkiem poprawczym. Nieletni skierowani do zakładów poprawczych częściej powtarzali klasy (o blisko 13 punktów procentowych – dalej: p.p.) i zachowywali się agresywnie zarówno na terenie szkoły – wobec nauczycieli i rówieśników, jak i w domu – wobec

⁴⁰ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 51; J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich...*, s. 97–99 (jak pisze J. Siemionow, pod koniec lat 70. zarówno W. Czajka, jak i S. Jedlewski wskazywali, że oddziaływania w warunkach zakładu poprawczego nie przynoszą oczekiwanych efektów); L. Pytka, *Sukces i porażka...*, s. 14.

⁴¹ Szerzej o większej skuteczności stosowanych środków nieizolacyjnych zob. m.in.: L. Tyszkiewicz, E. Januszewska, M.J. Lubelski, P. Stępnia, *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Warszawa 1992, s. 173–199. Por. też: Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 51.

⁴² J. Włodarczyk-Madejska, Warszawa 2016 r., https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/W%C5%82o-darczyk-Madejska-J_Stosowanie-%C5%9Brodka-wychowawczego.pdf [dostęp: 30.12.2019].

rodziny. Zdecydowanie częściej korzystali z wszelkiego rodzaju używek: alkoholu (różnica 13,1 p.p.), narkotyków (różnica 25,8 p.p.), dopalaczy (różnica 8 p.p.). Niemal dwukrotnie częściej popełniali czyny karalne. Doświadczenie wcześniejszego kontaktu z sądem dla nieletnich w tej grupie było większe. W przypadku spraw o demoralizację różnica wynosiła około 10 p.p., ale w odniesieniu do czynów karalnych było to już 27,4 p.p. Ten wcześniejszy kontakt z sądem przekładał się z pewnością na rodzaj i liczbę stosowanych uprzednio środków wychowawczych. Stąd też wobec nieletnich skierowanych do zakładów poprawczych sądy częściej stosowały: upomnienie (różnica około 5,6 p.p.), zobowiązanie do określonego postępowania (różnica 10,3 p.p.), nadzór kuratora (21,5%), ale przede wszystkim umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Okazuje się bowiem, że blisko połowa nieletnich z orzecznym w 2014 r. środkiem poprawczym, to najprawdopodobniej byli wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych – pewna wątpliwość wynika z faktu, że, owszem, wiemy, że sąd orzekł wobec nich tego rodzaju środek, brakuje nam jednak informacji co do tego, czy środek ten został wykonany. Wątpliwość tę potwierdza choćby fakt, że tylko co drugi nieletni skierowany do młodzieżowego ośrodka wychowanego, faktycznie zostaje do niego doprowadzony⁴³. Ta krótka charakterystyka pozwala stwierdzić, że skala problemów stwarzanych przez grupę nieletnich z orzecznym środkiem poprawczym była na tyle duża, że niewystarczające okazały się oddziaływania podejmowane przez inne osoby czy instytucje.

Poza tym dane przedstawione w tabeli 2 przekonują niejako, że skuteczniejsze od samego umieszczenia w zakładzie poprawczym jest pogroźenie zastosowaniem tego środka, czyli orzeczenie jego zawieszonyj formy. I znów skuteczność czy też tytułowa efektywność nie zależy tak bardzo od stosowanego środka, co od młodzieży, w stosunku do której środek ten jest wykonywany. Środek w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym orzekany w zawieszeniu jest z pewnością łagodniejszy niż orzekany bezwzględnie, a to znów oznacza, że nieletni, wobec których sąd stosuje tego rodzaju środek, nie byli na tyle zdemoralizowani, by skierować ich bezpośrednio do placówki poprawczej. Warto jednak wspomnieć, że, na etapie wykonywania środka poprawczego w zawieszeniu, sąd zweryfikował swoje poprzednie orzeczenie i w 11 przypadkach (na 41) zarządził wykonanie warunkowo zawieszonyj środka poprawczego. Cztery z tych 11 osób figurują w rejestrze KRK.

W dalszej części opracowania osoby, wobec których sąd stosował w nieletniości środek poprawczy – w zawieszeniu lub nie, traktuję jako jedną grupę i nazywam ich grupą I (lub ZP). Z kolei osoby z orzecznym w 2014 r. umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym będą tworzyły grupę II (określaną w raporcie również jako MOW). Takie zgrupowanie daje czytelniejsze wyniki, z których wynika, że 38,7% wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i 49,5% osób z zastosowanym w nieletniości środkiem poprawczym, w ciągu pięciu lat od orzeczenia środka izolacyjnego w okresie nieletniości, powróciło do przestępczości.

⁴³ Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych...*, s. 32.

Tabela 2. Figurowanie w KRK a rodzaj środka zastosowanego w nieletniości (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		
			Tak	Nie	Ogółem
Rodzaj zastosowanego środka	Młodzieżowy ośrodek wychowawczy	N	70	111	181
		%	38,7%	61,3%	100,0%
	Zakład poprawczy z zawieszeniem	N	16	25	41
		%	39,0%	61,0%	100,0%
	Zakład poprawczy bez zawieszenia	N	91	84	175
		%	52,0%	48,0%	100,0%
Ogółem		N	177	220	397
		%	44,6%	55,4%	100,0%

Odsetki te, jak już wspomniałam, są dość mocno zbieżne z ustaleniami Najwyższej Izby Kontroli, z których wynika, że 58% nieletnich, którzy w latach 2001–2008 opuścili 16 wybranych zakładów poprawczych, powróciło do przestępczości⁴⁴. Z kolei powrotność nieletnich opuszczających wybrane młodzieżowe ośrodki wychowawcze w latach 2012–2016 wyniosła 32%⁴⁵. Trzeba jednak pamiętać, że są to wartości średnie. Dla przykładu różnice w odsetku byłych wychowanków zakładów poprawczych popadających po raz kolejny w konflikt z prawem sięgały od 14,4% do 87,5%. Najniższe wartości dotyczyły zakładów poprawczych dla dziewcząt, najwyższe zakładów resocjalizacyjnych zamkniętych i o wzmożonym nadzorze wychowawczym. Oznacza to, że wychowanków zakładów poprawczych otwartych i półotwartych cechowała mniejsza powrotność do przestępstwa. Podobne ustalenia płyną z badań zagranicznych. A. P. Sealy i Ch. Bankst po analizie losów 200 nieletnich opuszczających londyńskie zakłady poprawcze stwierdzili, że niższe wskaźniki recydywy dotyczą nieletnich z zakładów otwartych⁴⁶.

Sama analiza danych statystycznych pokazuje, że kobiety rzadziej popełniają przestępstwa⁴⁷, co potwierdza choćby zdecydowanie mniejsza liczba zakładów karnych dla kobiet czy zakładów poprawczych dla dziewcząt. Ścieżki życiowe dziewcząt po opuszczeniu placówek izolacyjnych dla nieletnich, jak wynika z opinii wychowawców tychże placówek, są często podobne – wiele z nich zakłada rodzinę, co wiąże się dla nich z możliwością uzyskania wsparcia finansowego⁴⁸, ale również daje poczucie zakotwiczenia i szansę niewkraczania ponownie

⁴⁴ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania...*, załącznik nr 5.4.

⁴⁵ Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych...*, s. 10.

⁴⁶ A. P. Sealy, Ch. Bankst, *Social maturity, training, experience and recidivism among British Borstal boys*, „British Journal of Criminology”, 1971, 11, 3 za: A. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 55.

⁴⁷ Por. m.in. statystyki KRK. W 2017 r. kobiety stanowiły 12% wśród ogółu osób skazanych. O przestępczości kobiet i dziewcząt w wybranych teoriach kryminologicznych zob. także: D. Woźniakowska-Fajst, *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX-XXX, 2008, s. 239–252. O zjawisku *gender gap in crime* zob. również: M. Grzyb, E. Habzda-Siwiek, *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum Kryminologii”, t. 35, 2013, s. 95–135.

⁴⁸ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie środków izolacyjnych...*

na drogę przestępstwa⁴⁹. Niższą powrotność do przestępczości wśród dziewcząt potwierdzają również ustalenia innych autorów. Przykładowo z badania I. Rzeplińskiej wynika, że na 771 nieletnich, którzy trafili przed sąd dla nieletnich w wieku 13–16 lat (w 2000 r.), 16,5% dziewcząt i 46,2% chłopców po pięciu latach od badanej sprawy (w 2005 r.) figurowało w KRK za ponowne popełnienie przestępstwa⁵⁰. W badaniach byłych wychowanków zakładów poprawczych przeprowadzonych przez K. Drapałę i R. Kulmę wyszło, że po opuszczeniu placówki poprawczej do przestępczości powróciło 81% chłopców i 29% dziewcząt⁵¹. Podobne wnioski płyną z badania przestępczości dziewcząt przeprowadzonego przez D. Woźniakowską-Fajst. Dziewczęta skazane w okresie dorosłości stanowiły 17,6% badanej próby⁵².

Odnosząc się natomiast do rodzaju zakładu poprawczego trzeba pamiętać, że zakłady poprawcze o charakterze zamkniętym czy o wzmożonym nadzorze przeznaczone są dla wychowanków szczególnie trudnych, których postawa i zachowanie w innym zakładzie, w tym co najmniej dwukrotne ucieczki, uzasadniały potrzebę przeniesienia do innego zakładu (zakłady resocjalizacyjne zamknięte) lub u których stwierdzono zaburzenia lub dysfunkcje wymagające wzmożonej pracy wychowawczej i terapeutycznej (zakłady o wzmożonym nadzorze wychowawczym)⁵³.

Także w badaniach z lat wcześniejszych, powrotność do przestępstwa nieletnich była podawana w granicach 50%. Dla przykładu z badania dalszych losów 185 nieletnich recydywistów, sprawców kradzieży S. Batawii, H. Kołakowskiej, A. Strzembosza i S. Szelhausa wynika, że 77 osób, tj. 41,6%, dalej popełniało przestępstwa. Zdaniem autorów były to osoby poważnie wykołejone⁵⁴. Ciekawa jest również obserwacja autorów co do nieletnich powracających do przestępczości. Ci, których można określić jako najbardziej wykołejonych – zawodowych i chronicznych, to dokładnie ci, którzy stwarzali największe problemy w nieletniości i zostali określani jako poważnie wykołejeni społecznie⁵⁵. Podobne wnioski płyną z badania I. Rzeplińskiej, która zwróciła uwagę na dwie cechy nieletnich powracających do przestępczości. Jedna z nich dotyczyła samych nieletnich. Za powracających autorka uznała osoby, które w dziecińskie stwarzały problemy z nauką i wagarowały, źle się zachowywały, były agresywne i wulgarne⁵⁶.

⁴⁹ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie środków izolacyjnych...*

⁵⁰ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX-XXX, 2008, s. 409–415.

⁵¹ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich...*, s. 237–238.

⁵² D. Woźniakowska-Fajst, *Powrotna przestępczość nieletnich dziewcząt a rodziny wieloproblemowe*, [w:] K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017, s. 133.

⁵³ Por. § 6 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 487).

⁵⁴ S. Batawia, H. Kołakowska, A. Strzembosz, S. Szelhaus, *Wyniki badań dalszych losów...*, s. 563.

⁵⁵ S. Batawia, H. Kołakowska, A. Strzembosz, S. Szelhaus, *Wyniki badań dalszych losów...*, s. 570.

⁵⁶ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich...*, s. 414–415.

Bez wątpienia w tego rodzaju analizach powinno się również uwzględniać czas pobytu w placówce, jak i okres po opuszczeniu placówki. Przykładowo za optymalny czas pobytu w zakładzie poprawczym uznaje się okres do dwóch lat⁵⁷. Okres ten, zdaniem K. Drapały i R. Kulmy, pozwala „skutecznie wpływać na postawy wychowanka”. Autorzy ci jednocześnie uznali, że przy dłuższych pobytach wychowankowie już nic nie przyswajają w placówkach⁵⁸. Z raportu NIK wynika natomiast, że istnieje zależność między czasem jaki upłynął od opuszczenia placówki a wskaźnikiem powrotności do przestępstwa. Widoczna jest tu tendencja wzrostowa. Im dłużej wychowankowie byli poza młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym, tym większy odsetek z nich dopuszczał się przestępstw. Mimo że dla grupy opuszczającej młodzieżowe ośrodki wychowawcze w latach 2012–2013 odsetek powrotności wyniósł 32%, to wśród osób, które placówkę opuściły najwcześniej – czyli w 2012 r. – odsetek ten wyniósł 60%⁵⁹.

3.2. Charakterystyka badanej próby

W tej i kolejnych częściach opracowania (rozdziały 3.3.–3.4.) analizuję łącznie całą badaną grupę – 397 nieletnich, w tym 181 skierowanych do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 216 z orzeczonym środkiem poprawczym (w 41 przypadkach z warunkowym zawieszeniem jego wykonania). Celem niniejszego opracowania było bowiem pokazanie efektywności (rozumianej w kontekście powrotności do przestępstwa) nieletnich opuszczających placówki izolacyjne. Do placówek izolacyjnych z kolei, w świetle obowiązującej u.p.n., należy zaliczyć zarówno zakłady poprawcze, jak i młodzieżowe ośrodki wychowawcze – dwa najsurowsze środki, wymienione w katalogu art. 6 u.p.n.

Badani, którzy powrócili do przestępczości, to głównie chłopcy (94,4%), którzy w chwili popełnienia czynów karalnych, będących podstawą orzeczenia w nieletniości środka izolacyjnego, mieli 16 lat (42%), w co trzecim przypadku uzależnieni od alkoholu lub innych środków odurzających (31,7%), zamieszkujący w miastach małych i średnich do 100 000 mieszkańców (50,8%). Wyższy odsetek udziału mężczyzn w grupie figurującej w KRK jest wynikiem tego, że stanowili oni 80,4% próby badanej w 2015 r. Stąd też warto zobaczyć, ile w ogóle dziewcząt i chłopców popełniło przestępstwa w okresie dorosłości. Z danych zamieszczonych w tabeli 3 wynika, że na 78 badanych w nieletniości dziewcząt, 11 figurowało w KRK, tj. 14,1%. W przypadku chłopców wygląda to następująco: na 319 badanych, 166, tj. 52% uwickało się w konflikt z prawem po raz kolejny. Z uwagi na dość niewielką grupę dziewcząt

⁵⁷ Zdaniem Z. Bartkowicza, przebywanie w placówce powyżej 3 lat sprzyja powrotności do przestępczości (Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 51). Z badania tego autora wynika z kolei, że po roku pobytu nie udało się zaobserwować znaczących zmian w osobowości, zachowaniu, postawach wychowanków zakładu poprawczego i ośrodka szkolno-wychowawczego.

⁵⁸ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, s. 215.

⁵⁹ Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych...*, s. 10.

powracających do przestępczości, ciekawe może być przyjrzenie im się nieco dokładniej. Większość z nich (8) to wychowanki młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Wobec pozostałych sąd stosował umieszczenie w zakładzie poprawczym. Podstawą ich skazania w dorosłości był przede wszystkim jeden czyn (wobec 7). Pojedyncze przypadki stanowiły osoby dopuszczające się dwóch lub trzech czynów. Trzeba również wspomnieć, że jedna z badanych od 2014 r. dokonała szesnastu czynów. Liczba skazań odpowiada liczbie popełnionych czynów, co oznacza, że badane kobiety zostały najczęściej skazane tylko raz. W grupie tej dominuje przestępczość przeciwko mieniu, głównie kradzieże (w połowie przypadków). W dwóch przypadkach kobiety zostały skazane za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu – uszkodzenie ciała lub udział w bójce. Reakcją sądu na przestępczość kobiet były przede wszystkim kary nieizolacyjne – grzywna (w 4 przypadkach) oraz kara ograniczenia wolności (w 6 przypadkach). Wobec dwóch kobiet sąd orzekł bezwzględną karę pozbawienia wolności. W jednym przypadku warunkowo umorzył postępowanie na okres dwóch lat. Warto również wspomnieć, że zachowanie jednej z kobiet figurujących w KRK na etapie wykonania w nieletniości izolacyjnego środka wychowawczego było na tyle prawidłowe, że sąd postanowił o jego zamianie na nadzór kuratora.

Z pewnością intrygujący jest przypadek kobiety skazanej 16 razy. Badana od najmłodszych lat wychowywana była przez instytucję – ośrodek wsparcia dzieci i rodziny. Rodzice nie zapewnili odpowiednich warunków do rozwoju ani jej, ani jej rodzeństwu, przebywającemu w domu dziecka i rodzinie zastępczej. Matka badanej to osoba o wykształceniu podstawowym, bezrobotna, otrzymująca zasiłek, nadużywająca alkoholu. Ojciec z kolei posiadał wykształcenie zawodowe i podejmował pracę dorywczą polegającą na zbieraniu złomu. Także i on miał problem z alkoholem, ale i z agresją. W przeszłości przebywał w zakładzie karnym. Rodzice badanej zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej. Podstawowym źródłem dochodu rodziny była renta w wysokości 500 zł. W rodzinie były prowadzone sprawy opiekuńcze. Wobec samej badanej natomiast nie toczyły się żadne postępowania ani o demoralizację, ani o czyny karalne. Pierwszy kontakt z sądem badana miała w wieku 15 lat. Powodem był czyn karalny popełniony w ośrodku wsparcia dzieci i rodziny, polegający na kierowaniu groźby pozbawienia życia wobec jednej z wychowawczyń. Sprawa ta zakończyła się dla nieletniej skierowaniem do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Ze sprawy badanej w 2014 r. wynika również, że była ona wówczas uczennicą trzeciej klasy gimnazjum, uczyła się w szkole specjalnej i sprawiała sporo problemów – zarówno w szkole, jak i w ośrodku: wagarowała, uzyskiwała słabe wyniki w nauce, zachowywała się agresywnie wobec nauczycieli i rówieśników, stwarzała problemy wychowawcze, uciekała z ośrodka, sięgała po papierosy i alkohol. Spędzała czas w towarzystwie osób cieszących się negatywną opinią, namawiała młodszą koleżankę do palenia papierosów, niszczyła rzeczy osobiste, nie szanowała mienia własnego i wspólnego. Z opinii diagnostycznej rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (dalej: RODK) sporządzonej do sprawy wynika, że miała ona zaburzenia dyssocjalne oraz

zaburzenia adaptacyjne i depresyjne. Dołączone do akt sprawy opinie ze szkoły były negatywne. W dorosłości badana popełniała przestępstwa tylko jednego rodzaju – kradzieże, przy czym 15 z nich to wykroczenia. Można zatem uznać, że wartość skradzionego mienia nie mogła być znaczna. Skazania miały miejsce między 19 a 20 rokiem życia. Wydaje się zasadne przypuszczenie, że popełnianie przestępstw miało związek ze zmianą środowiska nieletniej jaka nastąpiła wraz z uzyskaniem przez nią pełnoletniości. Wówczas bowiem najprawdopodobniej opuściła jedną z placówek w jakiej przebywała – albo młodzieżowy ośrodek wychowawczy albo ośrodek wsparcia dzieci i rodziny. Pamiętając przy tym, że badana nie miała w zasadzie rodziny, po wyjściu z placówki nie miała dokąd i do czego wracać. I choć brak informacji w tym zakresie, to można przypuszczać, że po wyjściu z placówki znalazła się w trudnej sytuacji – życiowej i finansowej. Być może przedmioty uzyskane z kradzieży stanowiły dla niej nie tyle źródło stałego dochodu, co źródło tymczasowego utrzymania przy życiu. Za pierwszą kradzież (z Kodeksu karnego) sąd zastosował wobec niej karę ograniczenia wolności. Każda następna skutkowałą karą aresztu w łącznym wymiarze 289 dni.

W literaturze podkreśla się związek między wiekiem w chwili popełnienia pierwszego czynu karalnego w nieletniości a powrotnością do przestępstwa. Im inicjacja ta nastąpiła wcześniej, tym odsetek powracających jest wyższy. Potwierdzają to choćby badania E. Żabczyńskiej. Z grupy 10–11-letnich osób mających sprawy w sądzie dla nieletnich o kradzież, po 10 latach 84% figurowała w rejestrach KRK⁶⁰. Podobne ustalenia płyną z publikacji S. Lelental – najwyższa powrotność została zanotowana w najmłodszych badanych grupach⁶¹.

Przeprowadzone przeze mnie badania nie pozwalają na dokonanie podobnej analizy. Zbierałam bowiem dane o wieku w chwili popełnienia czynu będącego podstawą zastosowania środka izolacyjnego. Dla większości badanych nie był to pierwszy kontakt z sądem, jednak materiał zgromadzony w aktach badanych spraw nie pozwolił na identyfikację wieku w chwili pierwszego czynu. Niemniej jednak analiza wieku w chwili czynu zakończonego zastosowaniem środka izolacyjnego w kontekście powrotności do przestępczości pokazuje, że najwyższa powrotność dotyczy osób, które w chwili czynu miały 16 lat (60%) i starszych. Wśród 64 badanych poniżej 15 roku życia, do przestępstwa powrócił co czwarty badany. Wiek w chwili czynu miał najprawdopodobniej znaczenie dla długości pobytu w placówce. Można przypuszczać, że osoby najmłodsze przebywały w placówce najdłużej, stąd ich możliwości popełnienia przestępstw po opuszczeniu placówki były mniejsze niż choćby sprawców 16-letnich.

⁶⁰ E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci: etiologia i rozwój*, Warszawa 1983.

⁶¹ S. Lelental, *Efektywność umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego w świetle wyników badań*, Łódź 1987, s. 23.

Tabela 3. Dane ogólne (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Płeć	Kobieta	N	11	67	78
		%	6,2%	30,5%	19,6%
	Mężczyzna	N	166	153	319
		%	93,8%	69,5%	80,4%
Wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości	Poniżej 15 lat	N	16	48	64
		%	10,2%	29,1%	19,9%
	15 lat	N	40	49	89
		%	25,5%	29,7%	27,6%
	16 lat	N	66	44	110
		%	42,0%	26,7%	34,2%
	17 lat ⁶²	N	35	24	59
		%	22,3%	14,5%	18,3%
Czy jest uzależniony?	Tak	N	20	11	31
		%	31,7%	15,5%	23,1%
	Nie	N	43	60	103
		%	68,3%	84,5%	76,9%
Miejsce zamieszkania	Wieś	N	33	45	78
		%	18,6%	20,5%	19,6%
	Miasto do 100 000 mieszkańców	N	90	106	196
		%	50,8%	48,2%	49,4%
	Miasto powyżej 100 000 mieszkańców	N	54	69	123
		%	30,5%	31,4%	31,0%

Jeśli porównamy problemy stwarzane przez badanych w szkole, to okazuje się, że między grupą figurującą a niefigurującą w KRK w zasadzie nie ma znaczących różnic. Ci, którzy mieli ponowny konflikt z prawem, trochę częściej powtarzali klasy (różnica 7,2 p.p.) i zachowywali się agresywnie wobec nauczycieli i rówieśników (różnice odpowiednio: 4,1 oraz 6,5 p.p.). Z kolei wśród niefigurujących widzimy wyższe odsetki w dwóch kategoriach: wagarowania i uzyskiwania słabych wyników w nauce (różnice: 3,6 i 8,9 p.p.).

⁶² Kategoria uwzględnia również czyny zabronione zakwalifikowane jako demoralizacja.

Tabela 4. Problemy w szkole (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Powtarzanie klas	Nie	N	50	78	128
		%	28,7%	35,9%	32,7%
	Tak	N	124	139	263
		%	71,3%	64,1%	67,3%
Wagarowanie	Nie	N	40	42	82
		%	23,0%	19,4%	21,0%
	Tak	N	134	175	309
		%	77,0%	80,6%	79,0%
Słabe wyniki w nauce	Nie	N	70	68	138
		%	40,2%	31,3%	35,3%
	Tak	N	104	149	253
		%	59,8%	68,7%	64,7%
Agresja wobec nauczycieli	Nie	N	106	141	247
		%	60,9%	65,0%	63,2%
	Tak	N	68	76	144
		%	39,1%	35,0%	36,8%
Agresja wobec rówieśników	Nie	N	89	125	214
		%	51,1%	57,6%	54,7%
	Tak	N	85	92	177
		%	48,9%	42,4%	45,3%

Nieco bardziej widoczne różnice wynikają z analizy zachowania w nieletniości, ale poza terenem szkoły. Można powiedzieć, że ci, którzy powrócili do przestępczości częściej korzystali z wszelkiego rodzaju używek i popełniali czyny karalne. Trzeba mieć jednak świadomość, że różnice w obu grupach nie są znaczne. W przypadku spożywania alkoholu i dopalaczy wynoszą one po 3,9 p.p. Jeśli zaś chodzi o używanie narkotyków i popełnianie czynów karalnych, to różnice między grupą figurujących i niefigurujących przekraczają 10 p.p. Gdy przyjrzymy się uważnie danym zawartym w tabeli 5, to zauważymy, że w grupie osób niepowracających do przestępczości uzyskaliśmy wyższe odsetki dla pewnych zachowań w okresie nieletniości, jak stwarzanie problemów wychowawczych (różnica 5,9 p.p.), ucieczki z domu lub placówki (12,9 p.p.), agresywne zachowanie (1,2 p.p.). Z prostej analizy wynikałoby, że zachowania te tworzą pewien zespół czynników ochronnych. Tymczasem, trzeba uznać, że wszystkie negatywne zachowania w okresie nieletniości mogą być czynnikami ryzyka dla przestępczości w dorosłości. Ich uaktywnienie się zależy jednak od warunków, w jakich one występują – rodzinnych i środowiskowych, ale również osobistych i finansowych. Właściwe wydaje się również przypuszczenie, że w grupie osób powracających do przestępczości (częściej byli to wychowankowie zakładów poprawczych) skala problemów była na tyle

poważna – narkotyki i czyny karalne, że sąd dla nieletnich nie skupiał się na tych bardziej ogólnych i być może mających mniejsze znaczenie dla orzekanego w nieletniości środka izolacyjnego, jak właśnie stwarzanie problemów wychowawczych.

Tabela 5. Problemy nieletnich poza szkołą (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Problemy wychowawcze	Nie	N	70	74	144
		%	39,5%	33,6%	36,3%
	Tak	N	107	146	253
		%	60,5%	66,4%	63,7%
Ucieczki z domu	Nie	N	102	99	201
		%	57,6%	45,0%	50,6%
	Tak	N	75	121	196
		%	42,4%	55,0%	49,4%
Alkohol	Nie	N	56	78	134
		%	31,6%	35,5%	33,8%
	Tak	N	121	142	263
		%	68,4%	64,5%	66,2%
Narkotyki	Nie	N	88	137	225
		%	49,7%	62,3%	56,7%
	Tak	N	89	83	172
		%	50,3%	37,7%	43,3%
Dopalacze	Nie	N	146	190	336
		%	82,5%	86,4%	84,6%
	Tak	N	31	30	61
		%	17,5%	13,6%	15,4%
Popełnianie czynów karalnych	Nie	N	77	126	203
		%	43,5%	57,3%	51,1%
	Tak	N	100	94	194
		%	56,5%	42,7%	48,9%
Zachowania agresywne	Nie	N	86	104	190
		%	48,6%	47,3%	47,9%
	Tak	N	91	116	207
		%	51,4%	52,7%	52,1%

Przestępczość w okresie nieletniości była podobna w obu grupach. Udział w niej czynów przeciwko życiu i zdrowiu był niemal taki sam (różnica 0,5 p.p.). W grupie powracających do przestępczości, czyny skierowane przeciwko mieniu stanowiły znacznie wyższy odsetek ogółu (różnica 13 p.p.), podczas gdy czyny przeciwko wolności częściej pojawiały się w grupie osób niefigurujących w KRK. Liczba popełnionych w nieletniości czynów, będących podstawą

zastosowania środka izolacyjnego, także nie różnicuje badanych grup. Najwyższy odsetek powracających stanowili ci, którzy dopuścili się co najmniej czterech czynów karalnych, ale różnica między figurującymi a niefigurującymi z taką liczbą czynów jest niewielka (52% do 48%). Można także powiedzieć, że grupy te nie różni motyw popełnianych czynów. W obu grupach najczęściej miał on charakter chuligański i materialny, na co z pewnością ma wpływ rodzaj przestępczości dominujący wśród badanych – przeciwko mieniu (w tym również i rozbój). W literaturze podkreśla się, że istotnym czynnikiem jest alkohol – nie tylko jego spożywanie, ale i popełnianie przestępstw pod jego wpływem⁶³. W 75 przypadkach, na podstawie analizy akt spraw, udało się ustalić, czy nieletni w chwili popełnianego czynu był trzeźwy. I choć analiza samych wartości procentowych pozwala zauważyć, że w grupie figurujących w KRK, czyny w nieletniości częściej były popełniane w stanie nietrzeźwości (różnica 6,2 p.p.), to wartości bezwzględne pokazują, że różnice te tak naprawdę są minimalne. Wśród 36 figurujących w kartotece stan nietrzeźwości w czasie czynu odnotowałam w 29 przypadkach, w grupie niefigurujących sytuacja ta dotyczyła również 29 osób na 39 analizowanych.

Tabela 6. Przestępczość w nieletniości (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Popełniony czyn	Przeciwko życiu i zdrowiu	N	33	34	67
		%	20,9%	20,4%	20,6%
	Przeciwko mieniu	N	100	84	184
		%	63,3%	50,2%	56,6%
	Przeciwko wolności	N	6	15	21
		%	3,8%	9,0%	6,5%
	Inne	N	19	34	53
		%	12,0%	20,4%	16,3%
Liczba popełnionych czynów	1	N	54	60	114
		%	34,4%	35,9%	35,2%
	2	N	24	32	56
		%	15,3%	19,2%	17,3%
	3	N	15	16	31
		%	9,6%	9,6%	9,6%
	4 i więcej	N	64	59	123
		%	40,7%	35,3%	38,0%

⁶³ H. Kołakowska-Przełomiec, *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Warszawa 1990, s. 84.

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Motyw popełnionego czynu	Chuligański	N	21	23	44
		%	11,9%	10,5%	11,1%
	Chuligański/ materialny	N	31	25	56
		%	17,5%	11,4%	14,1%
	Materialny	N	57	58	115
		%	32,2%	26,4%	29,0%
	Seksualny	N	3	4	7
		%	1,7%	1,8%	1,8%
	Zabawa	N	0	1	1
		%	0,0%	0,5%	0,3%
	Zemsta	N	0	2	2
		%	0,0%	0,9%	0,5%
Nieletni w chwili czynu	Nie dotyczy – demoralizacja		20	55	75
			11,3%	25,0%	18,8%
	Brak	N	45	52	97
		%	25,4%	23,5%	24,4%
Nieletni w chwili czynu	Trzeźwy	N	7	10	17
		%	19,4%	25,6%	22,7%
	Nietrzeźwy	N	29	29	58
		%	80,6%	74,4%	77,3%

Badani, którzy nie figurują w KRK, to częściej osoby o znikomym doświadczeniu z sądem rodzinnym – w okresie nieletniości mieli tylko jedną sprawę zakończoną właśnie w 2014 r. orzeczeniem środka izolacyjnego (różnica 2,1 p.p.) lub też mimo prowadzonych spraw sąd nie stosował wobec nich wcześniej żadnych środków (różnica 3 p.p.). Powód spraw w okresie nieletniości jest w zasadzie podobny dla obu grup. Na podstawie danych w tabeli 7 można jedynie zauważyć, że wśród osób, które powróciły do przestępczości nieco częściej były takie, dla których powodem kontaktu z sądem dla nieletnich przed 2014 r. były popełniane czyny karalne, rzadziej natomiast demoralizacja (różnice odpowiednio: 1,0 i 2,5 p.p.).

Jeśli porównamy częstość stosowanych w nieletniości środków wychowawczych, to okazuje się, że jest ona wyższa dla grupy figurującej w KRK (z wyjątkiem nadzoru odpowiedzialnego rodziców). O ile przy uwzględnieniu takich środków jak upomnienie czy zobowiązanie do określonego postępowania różnice między grupami są niewielkie (0,9 i 1,3 p.p.), o tyle dość wyraźnie uwidaczniają się one dla dwóch kolejnych – nadzoru kuratora oraz umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (16,7 i 14,3 p.p.). Wyniki te w pewnym stopniu wyjaśniają już omówiony wcześniej wyższy odsetek powrotności do przestępstwa wychowanków zakładów poprawczych. Rzadko kiedy środek ten jest stosowany jako pierwszy w życiu nieletniego. Zwykle jest to jedno z ostatnich orzeczeń sądu dla nieletnich, poprzedzone

wcześniejszym stosowaniem innych środków, w tym właśnie nadzoru kuratora czy też umieszczenia w izolacyjnej placówce wychowawczej.

Tabela 7. Wcześniejszy kontakt z sądem (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Nieletni nie miał wcześniej spraw w sądzie rodzinnym	Nie	N	159	191	350
		%	91,4%	89,3%	90,2%
	Tak	N	15	23	38
		%	8,6%	10,7%	9,8%
Nieletni miał wcześniej sprawę o demoralizację	Nie	N	110	130	240
		%	63,2%	60,7%	61,9%
	Tak	N	64	84	148
		%	36,8%	39,3%	38,1%
Nieletni miał wcześniej sprawy o czyny karalne	Nie	N	130	162	292
		%	74,7%	75,7%	75,3%
	Tak	N	44	52	96
		%	25,3%	24,3%	24,7%
Wcześniejszy środek – upomnienie	Nie	N	150	185	335
		%	84,7%	85,6%	85,2%
	Tak	N	27	31	58
		%	15,3%	14,4%	14,8%
Wcześniejszy środek – zobowiązanie do określonego postępowania	Nie	N	141	175	316
		%	79,7%	81,0%	80,4%
	Tak	N	36	41	77
		%	20,3%	19,0%	19,6%
Wcześniejszy środek – nadzór odpowiedzialny rodziców	Nie	N	169	206	375
		%	95,5%	95,4%	95,4%
	Tak	N	8	10	18
		%	4,5%	4,6%	4,6%
Wcześniejszy środek – nadzór kuratora	Nie	N	59	108	167
		%	33,3%	50,0%	42,5%
	Tak	N	118	108	226
		%	66,7%	50,0%	57,5%
Wcześniejszy środek – umieszczenie w MOW	Nie	N	123	181	304
		%	69,5%	83,8%	77,4%
	Tak	N	54	35	89
		%	30,5%	16,2%	22,6%
Wobec nieletniego nie stosowano żadnych środków	Nie	N	161	190	351
		%	91,0%	88,0%	89,3%
	Tak	N	16	26	42
		%	9,0%	12,0%	10,7%

Struktura rodziny była podobna w obu grupach. Wyniki analizy przekonują jednak, że wychowywanie przez inne osoby czy instytucje wcale nie musi być samodzielnym czynnikiem ryzyka uwikłania się w dorosłości ponownie w konflikt z prawem. W grupie niefigurujących w KRK osoby mające takie doświadczenie stanowiły 20,5% ogółu, podczas gdy w grupie figurujących było to 15,3%. Wśród powracających widoczny jest z kolei wyższy udział dzieci wychowywanych się w rodzinie pełnej lub wychowywanych tylko przez jednego rodzica. Dość zaskakujący jest również czynnik w postaci stosowanych w rodzinie środków opiekuńczych. Odsetek rodzin, w których środki te były stosowane jest wyższy dla grupy, która nie pojawiła się w rejestrach KRK – różnica 6,4 p.p. Wynik ten można interpretować w dwojaki sposób. Po pierwsze, rodziny te mogły mieć dużo problemów, stąd konieczność częstszej ingerencji innych osób i instytucji, które – jak można przypuszczać – przynosiły rezultaty. Po drugie, rodziny te lub ich otoczenie mogły być na tyle świadome braków i doświadczanych problemów, że częściej po pomoc taką sięgały. Badane grupy w pewien sposób różnicują również warunki mieszkaniowe. W każdej z grup były one przede wszystkim przeciętne (ponad 60%), ale badani z grupy niefigurujących w KRK częściej w dzieciństwie mieszkali w warunkach bardzo dobrych i dobrych (różnica 6,9 p.p.), zaś w grupie figurującej – w bardzo złych i złych (różnica 4,5 p.p.). Różnice w dochodach rodziny trudno wytłumaczyć. W większości były to dochody powyżej pensji minimalnej⁶⁴, ale jednocześnie nieprzekraczające progu wynagrodzenia średniego. Jednak w grupie osób powracających do przestępczości częściej pojawiały się zarówno osoby wychowujące się w rodzinach biedniejszych – poniżej minimalnego wynagrodzenia, jak i w rodzinach bogatszych – powyżej wynagrodzenia średniego. Aktywność zawodowa ojca była na podobnym poziomie w każdej z grup. Co istotne, co czwarta osoba, która powróciła do przestępczości, w nieletniości wychowywała się bez ojca – ojciec nie żył. W grupie niepowracających odsetek ten wyniósł 18,2%. Nieco ponad 60% ojców żyjących z każdej z grup pracowało zawodowo. Wykształcenie ojca nie różnicowało badanych grup. W każdej z nich ojcowie mieli przede wszystkim wykształcenie zawodowe (około 60%) i podstawowe (około 30%). Aktywność zawodowa matek badanych była podobna, choć nieco wyższy odsetek pracujących zanotowała w grupie badanych niefigurujących w KRK. Podobnie jak ojcowie, także i matki nieletnich miały głównie wykształcenie podstawowe (około 40%) i zawodowe (30–40%). Matki osób niepowracających do przestępczości to nieco częściej osoby o wykształceniu średnim, rzadziej natomiast – posiadające wykształcenie zawodowe (różnice: 6,5 i 6,2 p.p.).

⁶⁴ Szacunki dla 2014 roku, tj. na moment rozpoznawania badanych spraw przed sądem dla nieletnich.

Tabela 8. Środowisko wychowawcze (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Rodzina nieletniego	Pełna	N	101	122	223
		%	57,4%	55,8%	56,5%
	Inne osoby instytucje	N	27	45	72
		%	15,3%	20,5%	18,2%
	Samotne wychowanie	N	48	52	100
		%	27,3%	23,7%	25,3%
Środki opiekuńcze w rodzinie	Nie	N	121	134	255
		%	68,4%	62,0%	64,9%
	Tak	N	56	82	138
		%	31,6%	38,0%	35,1%
Warunki mieszkaniowe	Dobre/bardzo dobre	N	25	41	66
		%	20,8%	27,7%	24,6%
	Przeciętne: stary dom/mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty	N	75	89	164
		%	62,5%	60,1%	61,2%
	Złe/bardzo złe	N	20	18	38
		%	16,7%	12,2%	14,2%
Dochody rodziny	Poniżej minimalnego wynagrodzenia	N	14	16	30
		%	16,5%	15,2%	15,8%
	Od 1287 zł do 2700 zł (średnia krajowa 2014 r.)	N	42	60	102
		%	49,4%	57,2%	53,7%
	Powyżej 2700	N	29	29	58
		%	34,1%	27,6%	30,5%
Ojciec nieletniego	Pracuje	N	70	81	151
		%	49,7%	50,9%	50,3%
	Nie pracuje	N	36	49	85
		%	25,5%	30,8%	28,3%
	Nie żyje	N	35	29	64
		%	24,8%	18,2%	21,3%
Wyszktałcenie ojca	Niepełne podstawowe	N	2	0	2
		%	1,8%	0,0%	0,8%
	Podstawowe	N	35	40	75
		%	31,2%	31,5%	31,4%
	Średnie	N	7	15	22
		%	6,3%	11,8%	9,2%
	Zawodowe	N	66	67	133
		%	58,9%	52,8%	55,7%
	Wyższe	N	1	4	5
		%	0,9%	3,1%	2,1%
	Inne	N	1	1	2
		%	0,9%	0,8%	0,8%

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Matka nieletniego	Pracuje	N	67	85	152
		%	41,4%	43,8%	42,7%
	Nie pracuje	N	90	99	189
		%	55,6%	51,0%	53,1%
	Nie żyje	N	5	10	15
		%	3,1%	5,2%	4,2%
Wykształcenie matki	Podstawowe	N	65	73	138
		%	43,7%	42,7%	43,1%
	Średnie	N	20	34	54
		%	13,4%	19,9%	16,9%
	Zawodowe	N	58	56	114
		%	38,9%	32,7%	35,6%
	Wyższe	N	6	8	14
		%	4,0%	4,7%	4,4%

Badani w większości mieli rodzeństwo. Tylko 16 osób w grupie figurujących w rejestrze i 18 w grupie niefigurujących to jedynacy. Badanie aktowe przeprowadzone w 2015 r. pozwoliło w pewnym stopniu zorientować się, czy rodzeństwo nieletnich sprawiało problemy, a jeśli tak, to jakie. Dzięki temu można sprawdzić, czy rodzeństwo osób powracających do przestępczości różni się od rodzeństwa osób, które od tej przestępczości odstąpiły jeszcze w okresie nieletniości. Z danych zamieszczonych w tabeli 9 wynika, że w większości przypadków mamy do czynienia z rodzeństwem niesprawiającym problemów. Niemniej jednak, jeśli te problemy już się pojawiały, to zawsze częściej w środowiskach nieletnich, którzy widnieją w rejestrze KRK, np. przestępczość częściej o 5,8 p.p., alkoholizm – o 2,2 p.p., stwarzanie problemów wychowawczych i szkolnych odpowiednio – o 5,0 p.p. i 3,6 p.p.

Tabela 9. Problemy dotyczące rodzeństwa (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Przestępczość	Nie	N	108	146	254
		%	73,5%	79,3%	76,7%
	Tak	N	39	38	77
		%	26,5%	20,7%	23,3%
Alkoholizm	Nie	N	135	173	308
		%	91,8%	94,0%	93,1%
	Tak	N	12	11	23
		%	8,2%	6,0%	6,9%
Stwarzanie problemów wychowawczych	Nie	N	115	153	268
		%	78,2%	83,2%	81,0%
	Tak	N	32	31	63
		%	21,8%	16,8%	19,0%
Stwarzanie problemów w szkole	Nie	N	125	163	288
		%	85,0%	88,6%	87,0%
	Tak	N	22	21	43
		%	15,0%	11,4%	13,0%

Rodziny, w jakich wychowywali się badani, można określić jako rodziny z problemami. W co trzecim przypadku matka badanych nadużywała alkoholu lub była od niego uzależniona. Problem ten dotyczył nieco częściej matek badanych, którzy powrócili do przestępczości (różnica 0,7 p.p.). Porównywane grupy nieco wyraźniej różnicuje doświadczenie przestępcze matek lub wręcz ich pobyt w zakładzie karnym. Wyższy odsetek wystąpił w grupie matek osób figurujących w KRK (różnica 4,9 p.p.). Z kolei w grupie niefigurujących w KRK częściej u matek badanych nie wystąpiły żadne ze sprawdzanych problemów.

Zdecydowanie większe różnice zarysowują się przy porównywaniu obu grup pod względem problemów występujących u ojców. Odsetek ojców, którzy nadużywali alkoholu, posiadali przestępczą historię i stosowali przemoc domową, był wyższy dla grupy osób figurujących w KRK – odpowiednio: 4,1 p.p., 4,5 p.p., 7,8 p.p.

Tabela 10. Problemy dotyczące rodziców (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Alkoholizm matki	Nie	N	114	141	255
		%	71,3%	71,9%	71,6%
	Tak	N	46	55	101
		%	28,8%	28,1%	28,4%
Przestępczość matki	Nie	N	139	180	319
		%	86,9%	91,8%	89,6%
	Tak	N	21	16	37
		%	13,1%	8,2%	10,4%
Matka – brak problemów	Nie	N	119	143	262
		%	74,4%	73,0%	73,6%
	Tak	N	41	53	94
		%	25,6%	27,0%	26,4%
Alkoholizm ojca	Nie	N	66	89	155
		%	42,0%	46,1%	44,3%
	Tak	N	91	104	195
		%	58,0%	53,9%	55,7%
Przestępczość ojca	Nie	N	97	128	225
		%	61,8%	66,3%	64,3%
	Tak	N	60	65	125
		%	38,2%	33,7%	35,7%
Przemoc domowa ze strony ojca	Nie	N	96	133	229
		%	61,1%	68,9%	65,4%
	Tak	N	61	60	121
		%	38,9%	31,1%	34,6%
Ojciec – brak problemów	Nie	N	136	169	305
		%	86,6%	87,6%	87,1%
	Tak	N	21	24	45
		%	13,4%	12,4%	12,9%

W kontekście niniejszego opracowania znaczenie ma również uwzględnienie diagnozy stawianej w okresie nieletniości. Diagnozę tę ograniczam jedynie do odpowiedzi na pytanie, czy orzeczony w 2014 r. środek izolacyjny wobec nieletniego był zgodny z sugestiami: zespołu diagnostycznego i kuratora sądowego. Z danych zawartych w tabeli 11 wynika, że najczęściej orzeczenia sądów były zgodne z sugestiami instytucji pomocniczych, przy czym zgodność ta przyjmowała wyższe wartości dla sugestii zespołów diagnostycznych. W 85,4% przypadków osób figurujących w KRK wydane w 2014 r. orzeczenie było zgodne z sugestią zamieszczoną w opinii diagnostycznej i w 65,4% zgodne z sugestią zawartą w wywiadzie środowiskowym. W grupie niefigurujących odsetki te przyjmowały podobne wartości – odpowiednio 83,3%

i 59,7%. Wynika z tego, że sugerowanie się przez sędziów zaleceniami instytucji pomocniczych nie ma znaczenia dla powrotności do przestępczości. Prawdopodobny wydaje się wniosek, że diagnoza ta była odpowiednia w momencie jej stawiania. Trzeba bowiem pamiętać, że czas od wydania opinii do wydania orzeczenia jest niekiedy bardzo długi. Podobnie zresztą jak okres między wydaniem orzeczenia a jego wykonaniem. Z przeprowadzonego badania aktowego wynika, że zdarzały się sprawy, w których orzeczenie w I instancji zostało wydane dwa dni po sporządzeniu opinii diagnostycznej. Były również i takie, gdzie czas ten sięgał 997 dni, a to już niemal trzy lata. Dlatego też średnia obliczona dla wszystkich spraw to 120 dni (4 miesiące), mediana z kolei – 72 dni (2,5 miesiąca). Jeszcze większe odstępów czasowe zanotowała dla wywiadu środowiskowego. Wartości minimalne i maksymalne wyniosły: 1 i 1815 dni (blisko 5 lat). Średnio czas od przeprowadzenia wywiadu do orzeczenia I instancji to 227,8 dnia, mediana z kolei 183 dni.

Co więcej, niekiedy problemy stwarza także umieszczenie nieletniego w placówce – np. jego skuteczne ukrywanie się może spowodować niedoprowadzenie go do młodzieżowego ośrodka wychowawczego w określonym czasie, np. 8 tygodni, co skutkuje skreśleniem nieletniego z listy wychowanków⁶⁵. Sytuacje te nie pozostają bez znaczenia dla nieletniego i ewentualnego pogłębiania się u niego procesu demoralizacji.

Tabela 11. Diagnoza w nieletniości (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny wydający opinię o nieletnim?	Tak	N	140	174	314
		%	85,4%	83,3%	84,2%
	Nie	N	24	35	59
		%	14,6%	16,7%	15,8%
Czy orzeczono środek jaki proponował kurator?	Tak	N	34	40	74
		%	65,4%	59,7%	62,2%
	Nie	N	18	27	45
		%	34,6%	40,3%	37,8%

⁶⁵ Por. także: J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich...*, s. 124. Autorka pisze o problemie skreślenia z listy, po 8 tygodniach nieobecności, wychowanków, którzy dokonali ucieczki z młodzieżowego ośrodka wychowawczego. A to 9 osób z badanej 33-osobowej grupy.

3.3. Przestępczość badanych

Przestępczość w niniejszym opracowaniu rozumiem zarówno jako czyny karalne popełniane w okresie nieletniości, jak i przestępstwa popełnione w dorosłości, w tym również te będące podstawą skazania przez sądy zagraniczne. Informacje o tej przestępczości znajdują się w dwóch analizowanych źródłach danych – kartotece nieletnich oraz kartotece karnej. W rozdziale 3.1. zasygnalizowałam, że najczęściej nieletni pojawiali się w kartotece karnej, co oznacza, że popełniane przez nich przestępstwa miały miejsce po 17 roku życia⁶⁶. Figurowanie nieletniego w kartotece nieletnich, po orzeczeniu wobec niego w 2014 r. izolacyjnego środka wychowawczego, należało do rzadkości. Łącznie w kartotece tej pojawiło się 10 takich osób, przy czym cztery z nich to również osoby figurujące w kartotece karnej.

Z analizy uzyskanych danych wynika, że w kartotece nieletnich pojawili się tylko ci, których w 2014 r. sąd skierował do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Można to tłumaczyć faktem, że grupa kierowana do izolacyjnej placówki wychowawczej była młodsza od młodzieży skierowanej do zakładów poprawczych, stąd łatwiej było jej się ponownie wpisać w ramy wiekowe definicji nieletniego. Część z nich ponownie naruszyła obowiązujące normy prawne lub społeczne przed ukończeniem 17 lub 18 roku życia. Wobec osób figurujących w kartotece nieletnich sąd wydawał najczęściej tylko jedno orzeczenie (8 przypadków), sporadycznie 3 lub 6 (w pojedynczych przypadkach). Liczba popełnionych czynów odpowiada liczbie prawomocnych orzeczeń. Najczęściej powodem stosowania po raz kolejny środków z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich były popełniane czyny karalne – kradzieże (3 przypadki), znieważenia lub groźby (3 przypadki), uszkodzenie ciała lub udział w bójce (2). Pojedynczo zdarzały się takie czyny, jak: posiadanie narkotyków, czyny przeciwko wolności seksualnej, prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu. W jednym przypadku podstawą wydanego orzeczenia były wykazywane przejawy demoralizacji. Reakcja sądu na ponowną przestępczość w okresie nieletniości to przede wszystkim stosowanie środków o charakterze nieizolacyjnym – głównie upomnienia i zobowiązania do określonego postępowania, w tym m.in. do poprawy zachowania, do przeproszenia pokrzywdzonego, do zakazu wchodzenia w konflikt z prawem, do wykonania prac na rzecz pokrzywdzonego, do zaniechania używania alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia. Zdarzyło się również – trzykrotnie – zastosowanie nadzoru kuratora, ale i orzeczenia o zastosowaniu środków izolacyjnych – umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i w zakładzie poprawczym. Te ostatnie przypadki są szczególnie interesujące z uwagi na fakt, że sąd najprawdopodobniej zastosował wobec tej grupy niemal dokładnie te same środki w 2014 r.

⁶⁶ Z analizy KRK nie wynika, by którykolwiek z badanych został skazany na podstawie art. 10 § 2 Kodeksu karnego (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.), mówiącego o tym, że wyjątkowo sprawca, który nie ukończył lat 17, a ukończył 15, może odpowiadać na zasadach określonych w Kodeksie karnym.

Szczegółowe przyjrzenie się tym przypadkom pozwala stwierdzić, że wobec osoby skierowanej do młodzieżowego ośrodka wychowawczego 1,5 roku wcześniej sąd orzekał już stosowanie takiego samego środka. Wobec dwóch osób, co do których sąd orzekł umieszczenie w zakładzie poprawczym, w jednym przypadku wcześniej było stosowane upomnienie, w drugim natomiast sąd umorzył postępowanie na podstawie art. 21 § 2 u.p.n. Jako powód swojej decyzji o umorzeniu postępowania sąd podał prowadzenie innego postępowania, w ramach którego nieletni najprawdopodobniej trafi do zakładu poprawczego. W chwili orzekania nieletni przebywał w takim zakładzie. Osądzenia w kartotece nieletnich miały miejsce średnio dwa lata po wydaniu orzeczenia w 2014 r. Trzeba jednak zauważyć, że w dwóch sprawach kolejne prawomocne osądzienia nastąpiły w odstępie niespełna jednego miesiąca i blisko pół roku. Można wnioskować, że sprawy te dotyczyły czynów popełnionych przez nieletniego jeszcze przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym. Najdłuższy okres jaki upłynął pomiędzy kolejnymi sprawami to ponad 4 lata. Ważny jest również odstęp czasowy między pierwszym i ostatnim osądzeniem widocznym w kartotece nieletnich. Wyniósł on odpowiednio blisko 20 miesięcy i nieco ponad 43 miesiące od orzeczenia o zastosowaniu środka izolacyjnego w 2014 r.

Przechodząc do analizy informacji zamieszczonych w kartotece karnej, należy zauważyć, że blisko połowa badanych w dorosłości popełniła tylko jeden czyn. Niemal co piąty dopuścił się dwóch czynów, blisko co czwarty z kolei – od trzech do pięciu. Z danych zamieszczonych w tabeli 12 wynika zatem, że 87,6% badanych stanowili ci, których przestępczość sprowadzała się do pięciu zdarzeń, ale więcej niż połowa w tej grupie dopuściła się tylko jednego przestępstwa. Do rzadkości należało popełnianie większej liczby przestępstw – powyżej 5 dotyczyło 13 osób, powyżej 10 zaś tylko 3. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że maksymalna liczba czynów popełnianych przez jednego z badanych wyniosła 26. Stąd też wartość średniej wyniosła 3,5, wartość mediany natomiast 2.

Tabela 12. Liczba popełnionych czynów (N=177)

	N	%
1 czyn	82	46,4
2 czyny	33	18,6
3–5 czynów	40	22,6
6–10 czynów	13	7,3
Powyżej 10 czynów	3	1,7
Nie dotyczy ⁶⁷	6	3,4
Ogółem	177	100,0

⁶⁷ Czyny popełnione tylko w nieletniości.

Tabela 13. Liczba skazań i liczba czynów popełnionych w dorosłości (N=177)

	Liczba skazań (kartoteka karna)	Liczba czynów popełnionych w dorosłości (kartoteka karna)
Średnia	2,59	3,53
Mediana	2,00	2,00
Minimum	1	1
Maksimum	20	26
Ważne	171	171
Braki danych	6	6

Odmienne niż w kartotece nieletnich, w kartotece karnej liczba popełnionych przestępstw nie odpowiada liczbie skazań. W kartotece karnej u 65 osób (tj. 36,7%) pojawiło się tylko jedno skazanie, u 31 osób – 2 skazania (17,5%). 47 badanych (26,6%) zostało skazanych od 3 do 5 razy. Zaskakuje liczebność grupy skazywanej więcej niż 6 razy – 17 osób i więcej niż 10 razy – 11 osób. Bez wątpienia uwagę zwraca badany, u którego w kartotece karnej pojawiła się informacja o 20 skazaniach. Rozbieżność między wartościami maksimum i minimum są dość znaczne, stąd też wartość średnia jest równa 2,6, mediana natomiast 2.

Tabela 14. Liczba skazań (N=177)

	N	%
1 skazanie	65	36,7
2 skazania	31	17,5
3–5 skazań	47	26,6
6–10 skazań	17	9,6
Powyżej 10 skazań	11	6,2
Nie dotyczy ⁶⁸	6	3,4
Ogółem	177	100,0

Pierwsze skazanie w dorosłości nastąpiło w wieku 17–22 lata. Najczęściej (o czym świadczy wartość średniej i mediany) skazywani byli 19-latkowie. Można powiedzieć, że ostatnie skazanie (drugie lub kolejne) miało miejsce w niezbyt długim odstępie czasu po pierwszym skazaniu. Potwierdza to zmienna „wiek w chwili ostatniego skazania” – średnio 20 lat, przy minimum wynoszącym 18 lat i maksimum 23 lata, ale i różnica między wiekiem badanych w chwili pierwszego i ostatniego skazania. Różnica ta wynosi średnio 2 lata (mediana 1,6). Należy jednak zaznaczyć, że różnica w 17 przypadkach wyniosła 0, co oznacza, że wiek w chwili pierwszego i ostatniego skazania był dokładnie taki sam. W jednym przypadku z kolei było to 6 lat. Odstępy te są jeszcze bardziej widoczne, gdy odejmiemy daty skazań

⁶⁸ Czyny popełnione tylko w nieletniości.

skrajnych – pierwszego i ostatniego i podzielimy je przez liczbę skazań. Pokazuje to, że średnie odstępy między kolejnymi skazaniami wynosiły 5,6 miesiąca przy medianie 4,8. W próbie znalazł się przypadek osoby skazanej jeszcze w tym samym miesiącu, jak i takiej, w przypadku której skazanie nastąpiło dopiero 19,5 miesiąca po pierwszym skazaniu (nieco ponad 1,5 roku). W tym ostatnim przypadku długa przerwa w popełnianiu przestępstw może wynikać z trzyletniego okresu próby orzeczonego wraz z wcześniejszą karą pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania za dokonany rozbój.

Tabela 15. Wiek w chwili skazania (N=177)

	Wiek w chwili pierwszego skazania	Wiek w chwili ostatniego skazania	Średnie odstępy między kolejnymi skazaniami (w miesiącach)
Średnia	19,03	20,22	5,6
Mediana	19,00	20,00	4,8
Minimum	17	18	0
Maksimum	22	23	19,5
Ważne	171	89	89
Braki danych	6	88	88

Przestępczość badanych w dorosłości była skierowana głównie przeciwko mieniu. Zdecydowanie najwyższy odsetek badanych dopuścił się kradzieży – 36,7%, przy czym średnio liczba czynów tego rodzaju przypadająca na jedną osobę wyniosła 2,6. W żadnej innej kategorii średnia ta nie była tak wysoka, co oznacza, że wśród badanych dominuje ten rodzaj przestępczości. Pojawiały się osoby, które dopuściły się tylko jednej kradzieży. Były również i takie, które popełniły taki czyn 17 razy. Kradzieży z włamaniem dopuścił się co czwarty badany. Średnia zanotowana dla tego czynu jest niższa. Niemniej jednak na jej podstawie można wnioskować, że popełnienie tego rodzaju przestępstwa miało miejsce częściej niż tylko raz (1,8). Podobne obserwacje można odnieść do przestępstw rozbójniczych. Również i one dotyczyły co czwartej osoby i, choć pojawiały się średnio nieco rzadziej, to także więcej niż raz. Co piąty badany dopuścił się innego przestępstwa przeciwko mieniu, przy czym zwykle był to tylko jeden czyn.

Wśród danych wymienionych w tabeli 16 wyróżnia się kategoria przestępstwa uszkodzenia ciała lub udziału w bójce. Dotyczy ona 21% badanych. Inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, w tym również zabójstwo, pojawiały się sporadycznie.

Wysoki odsetek dotyczy także przestępstwa znieważenia i kierowania gróźb karalnych – to 17,5% ogółu badanych przestępstw. Ważna jest częstość popełniania tego rodzaju czynów – wynosi ona średnio blisko dwukrotnie dla każdego przypadku. Co dziesiąty badany w dorosłości dopuścił się przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, polegającego na posiadaniu środków odurzających lub substancji psychotropowych i niemal tyle samo

prowadziło pojazd pod wpływem alkoholu. Należy jednak zauważyć, że częstość tego rodzaju czynu niemal w każdym przypadku ograniczała się do jednorazowego incydentu. Wszystkie pozostałe kategorie w tabeli 16 wystąpiły jedynie po kilka razy. Z pewnością zwraca uwagę dość liczna kategoria innych rodzajów czynów, odnotowana niemal w 30% przypadków. W tej kategorii pojawiały się najczęściej przestępstwa takie, jak: naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza, czynna napaść na funkcjonariusza publicznego, wywieranie wpływu na czynności urzędowe, przywłaszczenie, wypadek mniejszej wagi czy niestosowanie się do orzeczonych środków karnych.

Tabela 16. Rodzaj przestępczości w dorosłości (N=177)

	N	%	ile razy? (średnia)
Kradzież	65	36,7	2,6
Kradzież z włamaniem	44	24,9	1,8
Przestępstwa rozbójnicze	40	22,6	1,4
Inne przestępstwa przeciwko mieniu	35	19,8	1,3
Zabójstwo	3	1,7	1,3
Uszkodzenie ciała lub udział w bójce	37	20,9	1,3
Inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu	1	0,6	2,0
Znieważenie lub groźby	31	17,5	1,8
Fałszowanie dokumentów lub pieniędzy	11	6,2	1,1
Przestępstwa narkotykowe (posiadanie)	18	10,2	1,1
Przestępstwa narkotykowe (obróć)	6	3,4	1,0
Przeciwko wolności seksualnej	2	1,1	1,0
Prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu	16	9,0	1,2
Przemoc w rodzinie	7	4,0	1,0
Inne	52	29,4	1,6
<i>Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny.</i>			

Z dotychczasowych badań wynika, że rodzaj popełnionego przestępstwa ma znaczenie dla powrotności do przestępstwa. Dla przykładu wyniki badań duńskich pokazują, że częściej recydywistami stają się sprawcy przestępczości przeciwko mieniu, rzadziej natomiast sprawcy przestępstw seksualnych czy agresywnych⁶⁹. W badaniach H. Kołakowskiej-Przełomiec najwyższy odsetek karanych stanowili sprawcy rozboju, żaden sprawca podpażeń nie był natomiast ponownie karany⁷⁰. Również nowsze badania – K. Drapały i R. Kulmy – potwierdzają

⁶⁹ K.O. Christiansen, *Efektywność pozazakładowych form resocjalizacji przestępców – doświadczenia duńskie*, „Przegląd Penitencjarny”, 1972/4, s. 59–66, za: Z. Ostrowska, *Prognoza recydywy nieletnich*, [w:] A. Krukowski (red.), *Prognozowanie kryminologiczne...*, s. 135.

⁷⁰ H. Kołakowska-Przełomiec, *Nieletni sprawcy zbrodni...*, s. 82.

te ustalenia. Najwyższą powrotność na poziomie 65% stwierdzono bowiem wśród sprawców przestępstw przeciwko mieniu⁷¹.

Przeprowadzone badanie potwierdza tę obserwację. Zdecydowanie najwyższy odsetek powracających do przestępczości stanowią ci, którzy w nieletniości dopuścili się czynów przeciwko mieniu. To 63,3% ogółu karanych. Kategoria ta różnicuje porównywane grupy. Wśród niefigurujących w kartotece odsetek ten wyniósł 50,3%, tj. o 10 p.p. mniej. Należy mieć jednak świadomość, że w ponad połowie przypadków podstawą wszczęcia postępowania w okresie nieletniości był właśnie czyn karalny przeciwko mieniu. W odniesieniu do kategorii przeciwko życiu i zdrowiu nie widać większych różnic (0,5 p.p.). Grupy osób figurujących i niefigurujących w KRK różni natomiast odsetek podany w kategorii czynów przeciwko wolności – 5,2 p.p. mniej wśród osób niepowracających do przestępczości. Nie sposób w tym miejscu porównać wszystkie kwalifikacje prawne ze spraw prowadzonych w nieletniości, stąd te, które wystąpiły mniej niż 10 razy, zostały zakwalifikowane do kategorii „inne”.

Tabela 17. Rodzaj przestępczości w nieletniości a powrotność do przestępstwa

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Kwalifikacja prawna czynu wg kategorii	Przeciwko mieniu	N	100	84	184
		%	63,3%	50,2%	56,6%
	Przeciwko życiu i zdrowiu	N	33	34	67
		%	20,9%	20,4%	20,6%
	Przeciwko wolności	N	6	15	21
		%	3,8%	9,0%	6,5%
	Inne	N	19	34	53
		%	12,0%	20,4%	16,3%
Ogółem		N	158	167	325
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Wyniki badania w pewnym stopniu potwierdzają również ustalenia poczynione przez H. Kołakowską-Przełomiec. W próbie badanej w 2015 r. znalazło się 65 sprawców rozboju. Więcej niż połowa z nich (36 osób) była karana w dorosłości, w tym jedna kobieta. Sześciu z nich (na 8) to wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych, 30 natomiast (na 57) to osoby z orzecznym w nieletniości środkiem poprawczym. Porównanie zachowania w okresie nieletniości pokazuje, że grupy te zasadniczo się nie różnią, a niekiedy – na podstawie analizy materiału akt spraw – można odnieść wrażenie, że niefigurujący w KRK stwarzali więcej problemów w niektórych sprawdzanych kategoriach (jak powtarzanie klas, wagarowanie, stwarzanie problemów wychowawczych, zachowywanie się agresywnie

⁷¹ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, s. 240.

w domu) i mieli częstszy kontakt z sądem dla nieletnich z uwagi na wykazywane przejawy demoralizacji czy popełniane czyny karalne. Grup tych nie różnią również problemy występujące w środowisku wychowawczym. Problemy wśród matek badanych – jak alkoholizm czy przestępczość – częściej pojawiały się w grupie figurujących w KRK, ale już przestępczość ojca częściej miała miejsce w grupie osób, które nie wróciły do przestępczości.

Analizy te warto rozszerzyć również na najpoważniejszy czyn. W nieletniości pięciu badanych usiłowało lub dokonało zabójstwa. Wszyscy to mężczyźni z orzecznym w 2014 r. umieszczeniem w zakładzie poprawczym. Dwóch z nich figuruje w rejestrze KRK za: kradzież, przestępstwa rozbójnicze, uszkodzenie ciała lub udział w bójce, przestępstwa przeciwko wolności i prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu. Trzech z kolei nie popełniało dalszych przestępstw.

Ciekawe wydaje się również sprawdzenie, czy badani w dorosłości popełniają takie same przestępstwa jakie popełniali w okresie nieletniości⁷². O ile dysponowałam kwalifikacjami prawnymi z okresu nieletniości, to podczas analizy informacji zawartych w kartach karnych grupowałam czyny wedle przyjętych kategorii: kradzież, kradzież z włamaniem, przestępstwa rozbójnicze, inne przestępstwa przeciwko mieniu, zabójstwo, udział w bójce, inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, znieważenia i groźby, fałszowanie pieniędzy i dokumentów, przestępstwa narkotykowe, przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu, przemoc domowa. Na podstawie tego materiału dokładne porównanie nie byłoby możliwe. W związku z tym pogrupowałam również czyny karalne popełnianie w nieletniości według trzech głównych kategorii: przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności. W dalszej kolejności sprawdziłam, czy kategorie czynów z nieletniości były zgodne z kategoriami z okresu dorosłości. Z analiz tych wynika, że 68% osób, które dopuściły się kradzieży lub kradzieży z włamaniem w dorosłości, w nieletniości popełniło czyny skierowane przeciwko mieniu. Podobny odsetek dotyczy przestępstw rozbójniczych w dorosłości – 65% sprawców takich czynów dopuszczało się czynów przeciwko mieniu także w nieletniości. Wszystkie pozostałe kategorie występowały zdecydowanie rzadziej. Przykładowo z trzech osób, które widnieją w rejestrze karnym w związku z zabójstwem, jakiego usiłowały dokonać lub jakie popełniły, jedna w nieletniości dopuściła się czynu przeciwko życiu i zdrowiu. O ile wyniki te nie pozwalają stwierdzić, że charakter przestępczości nieletnich determinuje przestępczość w dorosłości, tak z pewnością w dużym stopniu osoby figurujące w KRK dokonują czynów z tej samej kategorii co w nieletniości. Jest to widoczne zwłaszcza w przypadku sprawców przestępstw przeciwko mieniu.

Interesująca jest również kategoria osób, które w nieletniości dopuściły się kradzieży (zarówno z art. 278 Kodeksu karnego, jak i art. 119 Kodeksu wykroczeń⁷³). To grupa 63 osób, w tym 31 skierowanych w 2014 r. do młodzieżowego ośrodka wychowawczego

⁷² H. Kołakowska-Przełomiec, *Nieletni sprawcy zbrodni...*, s. 83.

⁷³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.).

oraz 32 z orzeczonym środkiem poprawczym. 33 z tych osób figuruje w rejestrze KRK za przestępstwo popełnione w dorosłości głównie przeciwko mieniu (12 kradzieży, 7 włamań, 7 przestępstw rozbójniczych i 7 innych przestępstw przeciwko mieniu). Większa powrotność dotyczyła nieletnich z orzeczonym środkiem poprawczym. Było to 20 osób. W grupie tej zdecydowanie dominują mężczyźni – 30. Z analizy danych z okresu nieletniości wynika, że osoby figurujące w KRK rzadziej (o 6,4 p.p.) od osób niefigurujących w tej kartotece wychowywały się w rodzinie pełnej. Zwykle częściej w ich rodzinach pojawiał się jakiś problem – alkoholizm i przestępczość matki (różnica po 6,9 p.p.) oraz przestępczość ojca (różnica 8,1 p.p.). Warunki, w jakich się wychowywały, rzadziej można było określić jako dobre lub bardzo dobre. Wśród problemów stwarzanych na terenie szkoły wyróżnia je w zasadzie tylko jedna kategoria – powtarzanie klas (różnica 9,1 p.p.). Podobnie, poza terenem szkoły, bardziej widoczni są tylko w częstości popełnianych czynów karalnych (różnica 17,3%). Co istotne, figurujący w KRK częściej mieli w nieletniości sprawy z powodu wykazywanych przejawów demoralizacji (21,7 p.p.). Częściej również sądy stosowały wobec nich upomnienie i nadzór kuratora (różnice 11,5 i 31,8 p.p.). To co jeszcze różnicuje te dwie grupy, to z pewnością wiek w chwili popełnienia przestępstwa. Wśród figurujących w KRK dominują osoby, które w chwili popełnienia czynu zakończono orzeczeniem środka izolacyjnego miały 16 lat (54,5%), podczas, gdy wśród niefigurujących w tej kartotece najwyższy odsetek stanowiły osoby, które w chwili czynu nie miały więcej niż 14 lat (43,3%). Warto również wspomnieć, że w grupie niefigurujących skala problemów była w dużej mierze podobna, poza wyjątkami omówionymi powyżej. Do wyjątków można zaliczyć także kilka innych zachowań. Przykładowo – niefigurujący częściej sięgali po wszelkiego rodzaju używki – alkohol (10 p.p.), narkotyki (8,8 p.p.) i dopalacze (5,5 p.p.), uciekali z domu i szkoły oraz uzyskiwali słabe wyniki w nauce.

Z analizy kart karnych wynika, że trzech badanych, byłych wychowanków zakładów poprawczych, w dorosłości dopuściło się zabójstwa. Dwóch z nich wychowywało się w rodzinie pełnej. W grupie tej u jednej z matek pojawił się problem alkoholizmu i przestępczości, podobnie zresztą jak u ojca – dodatkowo również stosowanie przemocy oraz narkomania. Dochód rodzin był różny. Jedna z rodzin utrzymywała się z alimentów, pomocy społecznej i pracy dorywczej konkubenta. Dochód drugiej oscylował w granicach płacy minimalnej, ostatniej zaś – w granicach płacy średniej. Badani mieli wcześniej, przed orzeczeniem środka izolacyjnego w 2014 r., sprawy w sądzie dla nieletnich, w ramach których stosowano wobec nich m.in. nadzór kuratora, a w dwóch przypadkach również umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Czynny popełnione przez tę grupę w nieletniości, będące podstawą skierowania do placówki izolacyjnej, były różne. Wszystkie można jednak uznać za agresywne, jak np. znieważenie nauczycielki słowami wulgarnymi na terenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz inne zachowania, opis których wynotowałam z orzeczeń sądu i zamieszczam we fragmentach poniżej:

(...) działając wspólnie i w porozumieniu z innymi ustalonymi osobami dorosłymi, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, za pomocą siły fizycznej (...) oraz grożąc mu popełnieniem przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu poprzez skierowanie w jego stronę noża oraz wypowiedzenie groźby karalnej usiłowali doprowadzić ww. do niekorzystnego rozporządzenia mieniem w postaci telefonu komórkowego, żądając oddania go w zastaw do lombardu i przekazanie otrzymanej w zamian kwoty pieniężnej, lecz zamierzonego celu nie osiągnęli z uwagi na obecność osób postronnych, a następnie doprowadzając ww. do stanu bezbronności zabrali z koszuli perfumy o wartości 5–7 zł⁷⁴;

(...) działając wspólnie i w porozumieniu dokonali pobicia XY, w ten sposób, że przyszedli do niego do mieszkania, a gdy ten otworzył drzwi wyciągnęli go z mieszkania, odzywali się do niego wulgarnymi słowami, następnie (...) [badany] uderzył pokrzywdzonego trzykrotnie w twarz, po czym wyjął z kieszeni kurtki nóż kierując go w stronę pokrzywdzonego ugodził go w okolice łokcia⁷⁵.

Wśród osób figurujących w KRK znalazły się dwie osoby, co do których sąd uznał, że przestępstwa popełniły w warunkach recydywy – jednokrotnie lub trzykrotnie. Każdy z tych przypadków wymaga głębszej analizy.

Trzykrotnym recydywistą jest badany, który w odstępie niespełna dwóch lat dopuścił się 5 przestępstw (kradzież – 1, znieważenia i groźby – 1, przestępstwa rozbójnicze – 3), za które był skazywany trzy razy na bezwzględną karę pozbawienia wolności. Z odbycia pierwszej kary został warunkowo zwolniony, niemniej jednak z uwagi na kolejne skazanie, niespełna 1,5 miesiąca po wyjściu – sąd zarządził wykonanie zawieszony kary. Analiza karty karnej pokazuje, że badany nie popełniał przestępstw praktycznie tylko wtedy, kiedy przebywał w zakładzie karnym. Za recydywistę został uznany po raz pierwszy w wieku 20 lat. Wyrokiem łącznym została mu orzeczona kara 4 lat pozbawienia wolności. Na moment prowadzonego badania, najprawdopodobniej przebywał w izolacji penitencjarnej. Patrząc na historię życia badanego można przypuszczać, że wkroczenie na drogę przestępstwa w dorosłości było kontynuacją podobnej aktywności przejawianej w nieletniości. Badany bowiem w wieku 16 lat wraz z kolegami dokonał pobicia osoby spotkanej przypadkowo na ulicy. Sąd orzekł wobec niego umieszczenie w zakładzie poprawczym, ale z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Orzeczenie to zostało wydane, gdy badany miał już ukończony 17 rok życia. Kilka miesięcy później był już skazywany jako osoba dorosła.

Badany uznany za recydywistę tylko raz, to chłopiec, wobec którego sąd w 2014 r. zastosował izolacyjny środek wychowawczy w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Powodem takiego orzeczenia była kradzież (wykroczenie z art. 119 § 1 k.w.) telefonu komórkowego o wartości 100 zł i portfela z zawartością 10 zł dokonana na szkodę matki koleżanki. Czyn został popełniony w wieku 16 lat. Kilka miesięcy później badany dopuścił się kolejnego czynu karalnego, mianowicie prowadził pojazd pod wpływem alkoholu. Został wówczas, jeszcze jako nieletni, upomniany oraz sąd orzekł wobec niego zakaz

⁷⁴ Sprawca nr 237, sprawa 195.

⁷⁵ Sprawca nr 240, sprawa 56.

prowadzenia pojazdów. W wieku 17 lat był już skazywany jako osoba dorosła – łącznie trzy razy w ciągu trzech lat. Pierwsze skazanie dotyczyło sprawy o włamanie. Badany otrzymał wówczas karę pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata. Sąd jednak zarządził wykonanie kary zawieszanej, później z kolei wyraził zgodę na jej wykonanie w systemie dozoru elektronicznego. Kolejne dwa skazania (do 20 roku życia) dotyczyły przestępstw, takich jak kradzież, kradzież z włamaniem oraz nielegalna uprawa maku, konopi lub krzewu koki. Sąd skazywał go na kary wolnościowe: grzywnę, karę ograniczenia wolności, karę pozbawienia wolności w zawieszeniu, ale i karę bezwzględnego pozbawienia wolności w łącznym wymiarze 24 miesięcy. Badany był również zobowiązany do powstrzymywania się od nadużywania alkoholu. Być może mimo tak młodego wieku był on już osobą uzależnioną od tej używki. Warto dodać, że za recydywistę został uznany w wieku 19 lat.

W trakcie prowadzonych analiz zwróciłam uwagę na dwie grupy badanych: takich, których przestępczość w okresie dorosłości można uznać za incydentalną oraz takich, dla których zaangażowanie w tego rodzaju proceder stało się niejako sposobem na życie. Za sprawców incydentalnych uznałam tych, którzy zostali skazani tylko raz za jeden popełniony czyn. W badanej próbie było ich 65. To dość optymistyczny wniosek. Zdecydowanie bardziej niepokojący jest ten odnoszący się do drugiej kategorii badanych, tj. tych, którzy zostali skazani w okresie dorosłości co najmniej trzy razy. Była to dość liczba grupa 56 osób.

Jeśli chodzi o przestępstwa popełniane poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, to warto wspomnieć, że 9 badanych zostało skazanych przez sądy zagraniczne, w tym jeden aż trzykrotnie. Państwami, w których skazania te miały miejsce, były: Niemcy, Holandia (po 3), Wielka Brytania (2) i Czechy (1). Skazania dotyczyły przede wszystkim przestępstwa kradzieży (5 razy). Inne to m.in. uszkodzenie ciała lub udział w bójce, znieważenie lub groźby, posiadanie i używanie bez zezwolenia broni palnej.

3.4. Rodzaj orzekanych kar

Najczęściej, bo w około co drugim przypadku, sądy orzekały wobec badanych karę ograniczenia wolności i karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. W co trzecim przypadku była to kara grzywny. Z kolei w 40% przypadków sąd stosował bezwzględną karę pozbawienia wolności, najczęściej w wymiarze powyżej jednego roku do pięciu lat (łącznie 40 przypadków). Kary najkrótsze, tj. do jednego roku, zostały orzeczone wobec 29 osób. Najwyższą częstotliwość orzekanych kar zanotowałam właśnie dla tego wymiaru. W jednym przypadku wymiar kary wyniósł 15 lat pozbawienia wolności. Była to kara łączna orzeczone za popełnienie pięciu przestępstw zakończonych trzema skazaniami. Pierwsze z nich – w wieku 17 lat – dotyczyło zniszczenia cudzej rzeczy. Badany został skazany na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. W okresie

próby usiłował dokonać zabójstwa i rozboju. Otrzymał wówczas wyrok łączny. Kara, którą musi odbyć, to właśnie 15 lat. Analiza karty karnej pokazuje, że badany najprawdopodobniej prosto z zakładu poprawczego trafił do zakładu karnego, w którym będzie przebywał do 35 roku życia.

Tabela 18. Rodzaj orzekanych kar (N=177)

	N	%	ile razy? (średnia)
Grzywna	58	32,8	1,3
Kara ograniczenia wolności	93	52,5	1,6
Kara pozbawienia wolności w zawieszeniu	83	46,9	1,3
Bezwzględna kara pozbawienia wolności do roku	29	16,4	2,0
Bezwzględna kara pozbawienia wolności od roku do 5 lat	40	22,6	1,2
Bezwzględna kara pozbawienia wolności od 5 do 10 lat	0	0,0	—
Bezwzględna kara pozbawienia wolności od 10 do 15 lat	0	0,0	—
Bezwzględna kara 15 lat pozbawienia wolności	1	0,6	1,0
Bezwzględna kara 25 lat pozbawienia wolności	0	0,0	—
<i>Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny.</i>			

W grupie osób skazanych na bezwzględną karę pozbawienia wolności znaleźli się zarówno skazani na nią tylko jeden raz, jak i skazani na nią 11-krotnie. Warto zwrócić uwagę na 56-osobową grupę osób (niemal dokładnie tak samo liczną jak grupa skazana na karę bezwzględną), wobec których sąd zarządził wykonanie warunkowo zawieszanej kary pozbawienia wolności lub kary zastępczej. Znów rozbieżności między minimum a maksimum są znaczne – od 1 do 16. Łączny wymiar orzekanej kary pozbawienia wolności wynosił od kilku dni (w przypadku kary zastępczej czy kary aresztu) do 180 miesięcy, średnio 29 miesięcy, czyli blisko 2,5 roku. Ostatnia orzeczona kara wyniosła średnio 16 miesięcy, a więc ponad jeden rok.

Tabela 19. Skazania na karę pozbawienia wolności (N=177)

	Ile razy była orzeczona bezwzględna kara pozbawienia wolności?	Ile razy była wykonana kara pozbawienia wolności w zawieszeniu/zastępcza kara pozbawienia wolności?	Łączny wymiar kary pozbawienia wolności* (w miesiącach)	Najdłuższa kara pozbawienia wolności* (w miesiącach)	Ostatnia kara pozbawienia wolności* (w miesiącach)
Średnia	1,95	1,955	29,005	18,157	16,393
Mediana	1,00	1,000	23,000	12,000	12,000
Minimum	1	1,0	0,1	0,1	0,1
Maksimum	11	16,0	180,0	180,0	180,0
Ważne	57	56	83	83	83
Braki danych	120	121	94	94	94

*Łącznie z wykonaną karą pozbawienia wolności w zawieszeniu i zastępczą karą pozbawienia wolności.

3.5. Czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków placówek izolacyjnych

Zasadne wydaje się także sprawdzenie, czy czynniki zwiększające ryzyko recydywy (omówione w rozdziale 3.2.) wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych różnią się od czynników ryzyka wychowanków zakładów poprawczych. Do analizy wybrałam kilkanaście zmiennych odnoszących się do trzech kwestii: samego nieletniego (płci, wieku, problemów stwarzanych w szkole i poza nią), przestępczości w nieletniości (rodzaju i liczby popełnionych czynów karalnych będących podstawą zastosowania w 2014 r. środka izolacyjnego, wcześniejszego kontaktu z sądem oraz wcześniej stosowanych środków wychowawczych) oraz środowiska wychowawczego (struktury rodziny, dochodu, warunków mieszkaniowych, problemów występujących w rodzinie).

W pierwszej kolejności sprawdziłam, czy zmienne takie, jak płeć i wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości, różnicują porównywane grupy. Z racji tego, że w badanej w 2015 r. próbie znaleźli się głównie chłopcy, ich udział wśród powracających do przestępczości wychowanków obu placówek był wysoki, choć zdecydowanie wyższy u wychowanków zakładów poprawczych (dalej: ZP) – różnica 8,6 p.p. Oznacza to, że wśród figurujących w KRK wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (dalej: MOW) nieco wyższy odsetek stanowiły kobiety. Ciekawa jest również analiza płci osób, które odstąpiły od przestępczości. Okazuje się bowiem, że wśród niefigurujących w KRK wychowanków MOW zdecydowanie częściej pojawiały się kobiety. Stanowiły one 45%. Dla wychowanków ZP odsetek ten wyniósł tylko 15,6%.

Wiek w chwili popełnienia w nieletniości czynu wynosił najczęściej 16 lat. Z uwagi na fakt, że osoby skierowane do MOW były młodsze od osób, wobec których sąd orzekał o zastosowaniu środka poprawczego, różnice te widoczne są także wśród osób powracających do przestępczości. Wychowankowie MOW figurujący w KRK, to częściej osoby mające 15 lat (32%) lub mniej (26%) w chwili analizowanego w toku badania aktowego czynu. Wśród wychowanków ZP bardziej widoczna jest grupa nieletnich najstarszych (31,8%). Analiza danych zamieszczonych w tabeli 20 pozwala na postawienie dwóch wniosków. Po pierwsze, odsetek osób najmłodszych (mających w chwili czynu mniej niż 15 lat), które powróciły do przestępczości jest najniższy. To 13 z 38 wychowanków MOW i 3 z 26 wychowanków ZP. Po drugie, powrotność do przestępstwa jest najwyższa w grupie 16-latków – to 20 z 30 wychowanków MOW i 46 z 80 wychowanków ZP. Jak już pisałam, może mieć na to wpływ długi czas spędzony w placówce, który realnie wykluczał możliwość podejmowania aktywności przestępczej.

Porównując problemy stwarzane przez nieletnich w szkole, można powiedzieć, że zdecydowanie czynnikiem zwiększającym ryzyko recydywy tak wychowanków MOW, jak i ZP jest powtarzanie klas. Różnice między osobami figurującymi i niefigurującymi w KRK wynoszą odpowiednio – 5,2 p.p. dla wychowanków MOW i 6,4 p.p. dla wychowanków ZP. Problem ten pojawił się u więcej niż połowy osób figurujących w KRK. Podobnie zresztą jak wagarowanie i osiąganie słabych wyników w nauce. Jeśli natomiast przyjrzymy się danym w tabeli 20,

to zobaczymy, że te dwa ostatnie problemy występowały częściej w grupie niefigurujących w kartotece. Odnosząc się do kolejnych zachowań – agresji przejawianej na terenie szkoły wobec nauczycieli i rówieśników – można zauważyć, że pojawiały się one w około 40% przypadków, ale – tak u wychowanków MOW, jak i ZP – częściej w grupie osób figurujących w KRK.

Kategoria problemów stwarzanych poza szkołą różnicuje nieco bardziej porównywane grupy. Za wspólne czynniki podnoszące ryzyko ponownego konfliktu z prawem należy uznać: popełnianie czynów karalnych oraz spożywanie alkoholu i dopalaczy. Wśród wychowanków ZP pojawiają się dodatkowo: ucieczki z domu (różnica między figurującymi i niefigurującymi wynosi 1,9 p.p.), branie narkotyków (różnica 18,6 p.p.) oraz zachowywanie się agresywnie wobec domowników (różnica 16,0 p.p.).

Tabela 20. Nieletni MOW i ZP a powrotność do przestępstwa (N=397)

			MOW		ZP	
			Figuruje	Nie figuruje	Figuruje	Nie figuruje
DANE OGÓLNE						
Płeć	Kobieta	N	8	50	3	17
		%	11,4%	45,0%	2,8%	15,6%
	Mężczyzna	N	62	61	104	92
		%	88,6%	55,0%	97,2%	84,4%
Wiek w chwili popełnienia czynu	Poniżej 15 roku życia	N	13	25	3	23
		%	26,0%	44,6%	2,8%	21,1%
	15 lat	N	16	21	24	28
		%	32,0%	37,5%	22,4%	25,7%
	16 lat	N	20	10	46	34
		%	40,0%	17,9%	43,0%	31,2%
	17 lat	N	1	0	34	24
		%	2,0%	0,0%	31,8%	22,0%
PROBLEMY W SZKOLE						
Powtarzanie klas	Nie	N	25	46	25	32
		%	36,2%	41,4%	23,8%	30,2%
	Tak	N	44	65	80	74
		%	63,8%	58,6%	76,2%	69,8%
Wagarowanie	Nie	N	13	18	27	24
		%	18,8%	16,2%	25,7%	22,6%
	Tak	N	56	93	78	82
		%	81,2%	83,8%	74,3%	77,4%
Słabe wyniki w nauce	Nie	N	26	27	44	41
		%	37,7%	24,3%	41,9%	38,7%
	Tak	N	43	84	61	65
		%	62,3%	75,7%	58,1%	61,3%

			MOW		ZP	
			Figuruje	Nie figuruje	Figuruje	Nie figuruje
Agresja wobec nauczycieli	Nie	N	44	76	62	65
		%	63,8%	68,5%	59,0%	61,3%
	Tak	N	25	35	43	41
		%	36,2%	31,5%	41,0%	38,7%
Agresja wobec rówieśni- ków	Nie	N	39	66	62	65
		%	56,5%	59,5%	59,0%	61,3%
	Tak	N	30	45	43	41
		%	43,5%	40,5%	41,0%	38,7%
PROBLEMY POZA SZKOŁĄ						
Problemy wychowawcze	Nie	N	32	33	38	41
		%	45,7%	29,7%	35,5%	37,6%
	Tak	N	38	78	69	68
		%	54,3%	70,3%	64,5%	62,4%
Uciezki z domu	Nie	N	52	46	50	53
		%	74,3%	41,4%	46,7%	48,6%
	Tak	N	18	65	57	56
		%	25,7%	58,6%	53,3%	51,4%
Alkohol	Nie	N	28	46	28	32
		%	40,0%	41,4%	26,2%	29,4%
	Tak	N	42	65	79	77
		%	60,0%	58,6%	73,8%	70,6%
Narkotyki	Nie	N	50	78	38	59
		%	71,4%	70,3%	35,5%	54,1%
	Tak	N	20	33	69	50
		%	28,6%	29,7%	64,5%	45,9%
Dopalacze	Nie	N	62	99	84	91
		%	88,6%	89,2%	78,5%	83,5%
	Tak	N	8	12	23	18
		%	11,4%	10,8%	21,5%	16,5%
Popełnianie czynów karalnych	Nie	N	45	76	32	50
		%	64,3%	68,5%	29,9%	45,9%
	Tak	N	25	35	75	59
		%	35,7%	31,5%	70,1%	54,1%
Zachowania agresywne	Nie	N	42	52	32	50
		%	60,0%	46,8%	29,9%	45,9%
	Tak	N	28	59	75	59
		%	40,0%	53,2%	70,1%	54,1%

Czyny popełniane przez badanych w nieletniości były skierowane głównie przeciwko mieniu, stąd też odsetek figurujących w KRK, którzy dopuścili się tego rodzaju czynu, był

najwyższy, wyższy niż w grupie osób niefigurujących w KRK (dla wychowanków MOW różnica wyniosła 19,6 p.p., dla wychowanków ZP – 9,5 p.p.). Wychowankowie MOW, którzy dopuścili się czynów przeciwko życiu i zdrowiu, nieco częściej popełniali przestępstwa w dorosłości (różnica między figurującymi i niefigurującymi wyniosła 6,3 p.p.). Odmienne wnioski można postawić co do wychowanków ZP. Na 45 osób, które dopuściły się czynu skierowanego przeciwko życiu i zdrowiu, 21 figuruje w rejestrach KRK.

Liczba popełnionych w nieletniości czynów różni porównywane grupy wychowanków obu placówek. Wśród wychowanków MOW najwyższy odsetek stanowili ci, którzy popełnili tylko jeden czyn. Z kolei u wychowanków ZP przeważała grupa osób popełniających dwa czyny. Gdy porównamy figurujących i niefigurujących w rejestrach KRK, to okaże się, że odsetek osób powracających do przestępczości dla poszczególnej liczby popełnianych czynów jest podobny do odsetka osób, które od tej przestępczości odstąpiły. Pewne różnice widoczne są w przypadku wychowanków MOW. Ci, którzy dopuścili się tylko jednego czynu, częściej nie popełniali przestępstw w dorosłości – różnica 8,3 p.p. Z kolei sprawcy dwóch lub trzech czynów częściej do przestępczości wracali. Podobne wnioski można postawić w odniesieniu do wychowanków ZP – wyższa powrotność towarzyszyła sprawcom co najmniej czterech czynów.

Za czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków MOW można uznać ich wcześniejsze sprawy w sądzie dla nieletnich toczące się z powodu wykazywanych przejawów demoralizacji. Wśród figurujących w KRK stanowili oni 33,8% ogółu, podczas gdy w grupie niefigurujących – 31,8%. Podobne obserwacje dotyczą wychowanków MOW, których poprzednie sprawy w sądzie dotyczyły popełnionych czynów karalnych. Stanowili oni 11,8% osób powracających i 8,4% osób niepowracających do przestępczości. Wychowankowie ZP, jak wynika z analizy danych zamieszczonych w tabeli 21, częściej mieli sprawy w sądzie dla nieletnich. Niemniej jednak odsetek takich osób był niższy wśród osób niefigurujących w KRK, aniżeli figurujących.

Wśród powracających do przestępczości – tak wychowanków MOW, jak i ZP dominują ci, co do których sąd stosował wcześniej nadzór kuratora. Różnica między figurującymi i niefigurującymi jest zdecydowanie bardziej widoczna wśród wychowanków MOW – 61,4% z orzecznym w nieletniości środkiem figurowało w rejestrach KRK, natomiast 35,8% nie figurowało. Dla wychowanków zakładów poprawczych odsetki te wyniosły odpowiednio 70,1% oraz 64,5%. Stosowanie pozostałych środków częściej pojawiało się w grupie wychowanków MOW, którzy widnieli w rejestrach KRK. Odmienne wnioski dotyczą wychowanków ZP. Może to wynikać z faktu, że nadzór kuratora orzekany jest wówczas gdy inne środki (jak właśnie upomnienie czy zobowiązanie) okazały się nieskuteczne. A to oznacza, że nieletni, wobec których nadzór kuratora był stosowany, stwarzali więcej problemów w nieletniości i z pewnością toczyło się wobec nich więcej postępowań w sądzie.

Tabela 21. Zachowania niezgodne z prawem wychowanków MOW i ZP a powrotność do przestępstwa (N=397)

			MOW		ZP	
			Figuruje	Nie figuruje	Figuruje	Nie figuruje
PRZESTĘPCZOŚĆ W NIELETNIOŚCI						
Popełniony czyn	Przeciwko mieniu	N	32	25	68	59
		%	62,8%	43,1%	63,6%	54,2%
	Przeciwko życiu i zdrowiu	N	12	10	21	24
		%	23,5%	17,2%	19,6%	22,0%
	Przeciwko wolności	N	2	8	4	7
		%	3,9%	13,8%	3,7%	6,4%
	Inne	N	5	15	14	19
		%	9,8%	25,9%	13,1%	17,4%
Liczba popełnionych czynów	1	N	20	28	6	6
		%	40,0%	48,3%	6,8%	7,1%
	2	N	11	11	22	23
		%	22,0%	19,0%	25,0%	27,1%
	3	N	7	5	8	11
		%	14,0%	8,6%	9,1%	12,9%
	4 i więcej	N	12	14	52	45
		%	24,0%	24,1%	59,1%	52,9%
WCZEŚNIEJSZY KONTAKT Z SĄDEM						
Miał sprawy o demoralizację	Nie	N	45	73	65	57
		%	66,2%	68,2%	61,3%	53,3%
	Tak	N	23	34	41	50
		%	33,8%	31,8%	38,7%	46,7%
Miał sprawy o czyny karalne	Nie	N	60	98	70	64
		%	88,2%	91,6%	66,0%	59,8%
	Tak	N	8	9	36	43
		%	11,8%	8,4%	34,0%	40,2%
WCZEŚNIEJ STOSOWANE ŚRODKI						
Upomnienie	Nie	N	61	97	89	88
		%	87,1%	89,0%	83,2%	82,2%
	Tak	N	9	12	18	19
		%	12,9%	11,0%	16,8%	17,8%
Zobowiązanie do określonego postępowania	Nie	N	57	97	84	78
		%	81,4%	89,0%	78,5%	72,9%
	Tak	N	13	12	23	29
		%	18,6%	11,0%	21,5%	27,1%
Nadzór kuratora	Nie	N	27	70	32	38
		%	38,6%	64,2%	29,9%	35,5%
	Tak	N	43	39	75	69
		%	61,4%	35,8%	70,1%	64,5%

Analiza danych zamieszczonych w tabeli 22 pokazuje, że struktura rodziny raczej nie ma znaczenia dla recydywy nieletnich. Wśród powracających do przestępczości – tak wychowanków MOW i ZP – wyższy odsetek stanowiły osoby wychowywane w pełnej rodzinie lub samotnie przez jednego z rodziców. Wychowanie przez inne osoby czy instytucje, o czym już pisałam, nie jest samodzielnym czynnikiem powrotności do przestępstwa wychowanków placówek izolacyjnych.

Wydaje się natomiast, że warunki mieszkaniowe nieletnich mają znaczenie dla ich dalszych losów. Niższa powrotność (dla wychowanków MOW – 9 p.p., dla wychowanków ZP – 5,5 p.p.) dotyczyła osób, które wychowywały się w warunkach dobrych i bardzo dobrych, co też może świadczyć o tym, że dochód tych rodzin był najwyższy. Dochód rodziny, jak wynika z danych, nie jest samodzielną zmienną znaczącą dla powrotności nieletnich do przestępczości.

Problemy występujące w rodzinach badanych mogły mieć znaczenie dla popełniania przestępstw w dorosłości. Czynniki zwiększającymi ryzyko recydywy – zarówno dla wychowanków MOW, jak i ZP – były: przestępczość rodziców oraz stosowanie przez ojca przemocy domowej. Dla wychowanków ZP znaczenie miał również problem alkoholowy rodziców.

Czynniki zwiększające ryzyko uwikłania się ponownie w konflikt z prawem wychowanków placówek izolacyjnych to głównie: płeć (męczyzna), wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości (16 lat), powtarzanie klas, agresja w szkole, popełnianie czynów karalnych, spożywanie alkoholu i dopalaczy, stosowane uprzednio środki wychowawcze (głównie nadzór kuratora), warunki mieszkaniowe (inne niż bardzo dobre i dobre) oraz problemy występujące w rodzinie – przede wszystkim przestępczość rodziców i przemoc domowa stosowana przez ojca. Każdy z tych czynników różnicował grupę osób figurujących i niefigurujących w KRK. W niektórych przypadkach różnice były niewielkie, w innych z kolei przekraczały 10 p.p. Okazuje się jednak, że mimo wielu wspólnych czynników ryzyka wychowanków MOW i ZP, udało się dostrzec pewne różnice. Dotyczą one wielu kwestii, jak choćby zachowania nieletniego czy stosowanych poprzednio środków. Czynniki ryzyka zwiększającymi recydywę wychowanków ZP okazały się dodatkowo: ucieczki z domu, spożywanie narkotyków, agresywne zachowanie wobec domowników, problem alkoholowy wśród rodziców badanych. Dla wychowanków MOW były to z kolei przede wszystkim wcześniejsze sprawy w sądzie dla nieletnich, stosowane uprzednio środki wychowawcze w postaci upomnienia i zobowiązania do określonego zachowania.

Tabela 22. Środowisko rodzinne wychowanków MOW i ZP a powrotność do przestępstwa (N=397)

			MOW		ZP	
			Figuruje	Nie figuruje	Figuruje	Nie figuruje
STRUKTURA RODZINY						
Rodzina	Pełna	N	42	64	59	58
		%	60,9%	57,7%	55,2%	53,7%
	Samotne wychowanie	N	18	24	30	28
		%	26,1%	21,6%	28,0%	25,9%
	Inne osoby, instytucje	N	9	23	18	22
		%	13,0%	20,7%	16,8%	20,4%
Warunki mieszkaniowe	Dobre/bardzo dobre	N	9	20	16	21
		%	18,4%	27,4%	22,5%	28,0%
	Przeciętne: stary dom/ mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty	N	31	43	44	46
		%	63,2%	58,9%	62,0%	61,3%
	Złe/bardzo złe	N	9	10	11	8
		%	18,4%	13,7%	15,5%	10,7%
Dochód	Poniżej minimalnego wynagrodzenia	N	3	10	11	6
		%	9,7%	17,9%	20,4%	12,2%
	Od 1287 zł do 2700 zł (średnia krajowa 2014 r.)	N	18	28	24	32
		%	58,0%	50,0%	44,4%	65,4%
	Powyżej 2700	N	10	18	19	11
		%	32,3%	32,1%	35,2%	22,4%
PROBLEMY W RODZINIE						
Alkoholizm matki	Nie	N	45	70	69	71
		%	75,0%	71,4%	69,0%	72,4%
	Tak	N	15	28	31	27
		%	25,0%	28,6%	31,0%	27,6%
Przestępczość matki	Nie	N	50	93	69	71
		%	83,3%	94,9%	69,0%	72,4%
	Tak	N	10	5	31	27
		%	16,7%	5,1%	31,0%	27,6%
Alkoholizm ojca	Nie	N	31	44	35	45
		%	50,0%	45,8%	36,8%	46,4%
	Tak	N	31	52	60	52
		%	50,0%	54,2%	63,2%	53,6%
Przestępczość ojca	Nie	N	41	68	56	60
		%	66,1%	70,8%	58,9%	61,9%
	Tak	N	21	28	39	37
		%	33,9%	29,2%	41,1%	38,1%
Stosowanie przemocy przez ojca	Nie	N	38	66	58	67
		%	61,3%	68,8%	61,1%	69,1%
	Tak	N	24	30	37	30
		%	38,7%	31,3%	38,9%	30,9%

Podsumowanie

Podsumowując przeprowadzone analizy, nie sposób nie odwołać się do Z. Bartkowicza, który słusznie zauważył, że po przedstawieniu wyników badań dotyczących efektywności izolacyjnych środków stosowanych wobec nieletnich, czytelnik oczekuje wniosków, a niekiedy wręcz gotowych rozwiązań co do tego, w jaki sposób pracować z wychowankami, by praca ta zaowocowała sukcesem. Wnioski te jednak trudno sformułować⁷⁶. A wynika to z kilku kwestii. Ważne jest to, co mierzymy, czyli w jaki sposób rozumiemy efektywność, jakie narzędzie wykorzystujemy do jej pomiaru, jak postrzegamy sukces, jaka grupa badanych została poddana oddziaływaniom, jakim oddziaływaniom, w jakich warunkach, przez kogo i jakie są zasoby środowiskowe osób, wobec których działania te zostały podjęte. Te zasoby środowiskowe są szczególnie istotne, bowiem nieletni umieszczani w placówkach izolacyjnych to dzieci, które nie rozpoczęły jeszcze samodzielnego życia. W niniejszym opracowaniu, jak już wielokrotnie wspomniałam, efektywność postrzegałam jedynie jako brak popełnienia przestępstwa w dorosłości. Do pomiaru tego zjawiska wykorzystałam dane zamieszczone w rejestrach Krajowego Rejestru Karnego, które zakodowałam za pomocą samodzielnie przygotowanego klucza.

Analiza historii życia badanych osób, ale i doświadczeń innych badaczy, pokazuje, że sukcesem nie zawsze jest brak powrotności do przestępstwa. To z pewnością jeden z sukcesów, składający się z wielu innych, takich jak nauka rozmowy z innymi ludźmi, dbania o higienę osobistą i higienę swojego otoczenia, nabycie umiejętności jedzenia nożem i widelcem, umiejętności przygotowywania posiłków, zdobycie zawodu, ukończenie szkoły, nawiązanie pozytywnych kontaktów, odkrycie własnych pasji i zainteresowań. A tego, bardzo często, nieletni uczy się dopiero w placówce. Pokazuje to, że osoby trafiające do placówek izolacyjnych nie tylko sprawiają problemy polegające na złamaniu prawa czy na zachowywaniu się w sposób niedostosowany do obowiązujących w społeczeństwie norm. To w dużej mierze osoby mające głębokie deficyty – szkolne czy rozwojowe i niestety w większości przypadków niemające wsparcia w środowisku rodzinnym. Jak trafnie zauważa J. Siemionow, pobyt w placówce i resocjalizacja „to szansa dla wielu nieletnich na wyprostowanie tego zakrętu życiowego, na którym się znaleźli, często przecież nie z własnej winy. Nikt z nas nie rodzi się od razu niedostosowany społecznie”⁷⁷. Podobny pogląd wyrażali również wychowawcy zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych w trakcie badań przeprowadzonych w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w 2018 r. Pobyt w placówce określany był przez nich jako szansa na podratowanie zdrowia (dla osób uzależnionych), na zachowanie życia (osób, które uwikłały się w różne porachunki w grupach

⁷⁶ Z. Bartkowicz, *Efektywność resocjalizowania...*, s. 194.

⁷⁷ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich...*, s. 200. Por. także A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925.

przestępczych), szkoła, której wychowankowie nigdy nie zapomną. W placówce bowiem często dziecko odkrywa – z pomocą wychowawcy, psychologa, pedagoga – umiejętności, o których nikt nawet nie wiedział, bo nikt nie interesował się dzieckiem.

Uzyskany w niniejszym badaniu wskaźnik powrotności oscylujący w granicach 50% można analizować dwojako. Po pierwsze, można krytykować, że aż co drugi badany nadal popełnia przestępstwa. Po drugie, można uznać, że aż co drugiemu udało się zmienić styl życia – mimo zaległości szkolnych, trudnych warunków środowiskowych, problemów w rodzinie, wszelkiego rodzaju zaburzeń, uzależnień, nawyków i wielu innych niekorzystnych czynników. Gdy ustalenia te porównamy z innymi wynikami badań kryminologicznych na temat powrotności do przestępczości, to okazuje się, że są one podobne. A to może świadczyć o tym, że bez względu na podjętą reakcję recydywa przyjmuje podobne wartości, bo i sposób reakcji jest dostosowany do skali stwarzanych problemów.

Badanie pokazuje, że osoby, które powróciły do przestępczości, w zasadzie niewiele różnią się od nieletnich, którzy od tej przestępczości odstąpili jeszcze w nieletniości. Skala problemów wśród obu tych grup była podobna. Częściej jednak problemy dotyczące nieletnich i ich środowisk wychowawczych pojawiały się w grupie osób figurujących w 2019 r. w rejestrach KRK. To tylko potwierdza dotychczasowe ustalenia, że dużą rolę w życiu nieletnich odgrywa ich środowisko i otoczenie. Nie jest to jednak samodzielna zmienna mająca znaczenie dla tego, co dalej stanie się z młodym człowiekiem. Badania kryminologiczne pokazują bowiem, że rodzina, grupa wspierająca, kobieta odgrywają dużą rolę w zmianie siebie i swojego przestępczego stylu życia. Niemniej jednak cel ten, bez samozaparcia, chęci zmiany i całkowitego odcięcia się od dotychczasowego środowiska – głównie kolegów, trudno osiągać. Dobrze ujęła to I. Rzeplińska, po przeanalizowaniu efektywności stosowanego wobec badanych nieletnich nadzoru, który nie spełnił oczekiwań. Píše ona, że ci, którzy zakończyli nadzór pozytywnie, zawdzięczają ten sukces nie tyle sprawowanej kontroli kuratora, co sobie⁷⁸.

Można zatem powiedzieć, że nie ma skutecznej recepty na to, jak ułożyć sobie życie po wyjściu z placówki izolacyjnej. Trzeba jednak pamiętać, że pobyt w placówce jest tylko pewnym etapem w życiu nieletniego, a efekty tego pobytu w dużej mierze zależą od niego samego. Wydaje się również, że – mimo zmian widocznych w danych statystycznych, omówionych we wprowadzeniu – zarówno młodzieżowe ośrodki wychowawcze, jak i zakłady poprawcze są potrzebne. W żadnym bowiem innym miejscu nie byłaby możliwa praca z dziećmi tak zaniedbanymi wychowawczo, ale również stwarzającymi problemy niemieszczące się w przyjętych normach społecznych i prawnych.

⁷⁸ I. Rzeplińska, *Pa, pa, recydywo!!! O bezsensie regulacji w prawie karnym odpowiedzialności karnej w warunkach recydywy*, [w:] P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, Warszawa 2012, s. 1515–1516. Por. także: B. Stańdo-Kawecka, *O znaczeniu korekcyjnego wymiaru sprawiedliwości karnej – uwagi w kontekście nowej penologii i paradygmatu ryzyka*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia?...*, s. 83.

Warto również podkreślić, że przedstawione w opracowaniu wskaźniki powrotności do przestępczości w żaden sposób nie mogą służyć do oceny działań podejmowanych przez wychowawców placówek izolacyjnych dla nieletnich. Ocena takich działań powinna być bowiem wielopłaszczyznowa i musi uwzględniać nie tylko zachowanie i sytuację nieletniego przed umieszczeniem w placówce oraz jego funkcjonowanie w placówce, ale i zachowanie oraz sytuację po wyjściu z placówki. Specyficzna jest praca wykonywana przez wychowawców, i specyficzne powinny być narzędzia jej pomiaru⁷⁹. Efekty tej pracy mogą być widoczne nie od razu, a po wielu latach.

Należy także mieć świadomość, że byli wychowankowie zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych należą do grupy wiekowej generującej najwyższy odsetek sprawców przestępstw⁸⁰. Większość z nich jednak z tej przestępczości wyrośnie (*ageing out*)⁸¹ lub odstąpi od niej na dalszym etapie (*desistance from crime*)⁸². Dla większości bowiem przestępczość w nieletniości jest tylko pewnym epizodem. Problemem są bez wątpienia, jak słusznie zauważa D. Woźniakowska-Fajst, nieletni dopuszczający się czynów wielokrotnie czy też ci, którzy zaczęli je popełniać w bardzo młodym wieku⁸³. Powrotność do przestępczości z kolei, jak pisze M. Muskała, choć może pojawić się na każdym etapie zmian, to zdecydowanie najczęściej pojawia się w fazie początkowej⁸⁴. Ścieżki kariery przestępczej mogą być zatem różne. Stąd też niezbędne jest badanie dalszych losów wychowanków placówek izolacyjnych.

⁷⁹ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich...*, s. 152.

⁸⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...* s. 218–220.

⁸¹ Por. m. in. D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnesticzne*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXIII, 2011, s. 173; J. Włodarczyk-Madejska, *Skazani na wychowanie...*, s. 96–97; L.G. Simons, *Families and crime*, [w:] J.M. Miller (red.), „21st Century Criminology: A Reference Handbook”, 2009, s. 73.

⁸² M. Muskała pisze, że odstąpienie od przestępczości „podlega zdecydowana większość sprawców czynów przestępczych” (M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości”..., s. 222). Autor ten proces odstąpienia uważa za „złożony, subiektywny i uzależniony od konkretnego doświadczenia, jego interpretacji oraz zdolności i zasobów jednostki” (M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości”..., s. 259).

⁸³ D. Woźniakowska-Fajst, *Powrotna przestępczość nieletnich dziewcząt...*, s. 133.

⁸⁴ M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości”..., s. 229.

Bibliografia

1. Bartkowicz Z., *Efektywność resocjalizowania nieletnich w zakładzie poprawczym i wychowawczym*, Lublin 1987.
2. Batawia S., Kołakowska H., Strzembosz A., Szelhaus S., *Wyniki badań dalszych losów nieletnich i młodocianych recydywistów (Katamnezy w 443 przypadkach)*, „Państwo i Prawo”, 1965/4.
3. Błachut J., *Kryminologia a polityka kryminalna*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesora Ireny Rzeplińskiej*, Warszawa 2019.
4. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004.
5. Christiansen K.O., *Efektywność pozazakładowych form resocjalizacji przestępców – doświadczenia duńskie*, „Przegląd Penitencjarny”, 1972/4.
6. Dane statystyczne Krajowego Rejestru Karnego.
7. Dane statystyczne Ministerstwa Sprawiedliwości.
8. Dane statystyczne Ministerstwa Edukacji Narodowej.
9. Drapała K., Kulma R., *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w działaniu”, 2014/19.
10. Najwyższa Izba Kontroli, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Informacja o wynikach kontroli*, LSZ.410.004.00.2017, Nr ewid. 153/2017/P/17/099/LSZ, Warszawa 2017, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15816,vp,18331.pdf>.
11. Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
12. Grzyb M., Habzda-Siwiek E., *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum Kryminologii”, t. 35, 2013.
13. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Nr ewid. 155/2009/P/09/072/KNO, KNO-410-00/2009, Warszawa 2009.
14. Kołakowska-Przełomiec H., *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Warszawa 1990.
15. Lelental S., *Efektywność umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego w świetle wyników badań*, Łódź 1987.
16. Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925.
17. Muskała M., *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016.
18. Opora R., *Ekspertyza „systemy resocjalizacji nieletnich w wybranych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych”*, załącznik do raportu Najwyższej Izby Kontroli *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Informacja o wynikach kontroli*, Warszawa 2017, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15816,vp,18331.pdf>.
19. Ostrihanska Z., *Prognoza recydywy nieletnich*, [w:] A. Krukowski (red.), „Prognozowanie kryminologiczne”, Warszawa 1975.
20. Pytka L., *Sukces i porażka w resocjalizacji nieletnich (Analiza pedagogiczna wypowiedzi wychowawców)*, „Szkola Specjalna”, 1986.
21. Rzeplińska I., *Pa, pa, recydywo!!! O bezsensie regulacji w prawie karnym odpowiedzialności karnej w warunkach recydywy*, [w:] P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, Warszawa 2012.
22. Rzeplińska I., *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX-XXX, 2008.
23. *Rocznik Demograficzny*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2019,3,13.html>.
24. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 487).

25. Sealy A.P., Bankst Ch., *Social maturity, training, experience and recidivism among British Borstal boys*, „British Journal of Criminology”, 1971, 11.
26. Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2011.
27. Simons L.G., *Families and crime*, [w:] J.M. Miller (red.), „21st Century Criminology: A Reference Handbook”, 2009.
28. Skuza A., *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego*, „Resocjalizacja Polska”, 2012, 3.
29. Sprawozdanie Ministerstwa Sprawiedliwości MS-ZN26p z ewidencji wychowanków w zakładzie poprawczym za 2018 r.
30. Stańdo-Kawecka B., *O znaczeniu korekcyjnego wymiaru sprawiedliwości karnej – uwagi w kontekście nowej penologii i paradygmatu ryzyka*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, Warszawa 2019.
31. Strona Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12321373/12577437/12577438/dokument385846.pdf>.
32. Tyszkiewicz L., Januszewska E., Lubelski M.J., Stępiak P., *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Warszawa 1992.
33. Ustawa z dnia 12 marca 2014 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1507 ze zm.).
34. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 969).
35. Wolny M., Kładoczny P., *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/12/raport-reintegracja.pdf>
36. Włodarczyk-Madejska J., *Skazani na wychowanie. Stosowanie środków izolacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2019.
37. Włodarczyk-Madejska J., *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, Warszawa 2016, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/W%C5%82odarczyk-Madejska-J_Stosowanie-%C5%9Brodka-wychowawczego.pdf.
38. Włodarczyk-Madejska J., *Wykonywanie środków izolacyjnych orzeczonych wobec nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” (złożony do wydawnictwa).
39. Woźniakowska-Fajst D., *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnesticzne*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXIII, 2011.
40. Woźniakowska-Fajst D., *Powrotna przestępczość nieletnich dziewcząt a rodziny wieloproblemowe*, [w:] K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017.
41. Woźniakowska-Fajst D., *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX-XXX, 2008.
42. Żabczyńska E., *Przestępczość dzieci: etiologia i rozwój*, Warszawa 1983.